

Н-34

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УРСР

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК III

«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
КИЇВ — 1958

Н 34

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УРСР

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК III

Б-Н
2

10949 С.С.С.С.

ДРНО
КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УЧЕБНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Шірозда КІІ

ДЕРЖАВНЕ
УЧБОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
КИЇВ — 1958

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Доцент *М. Д. Бонь* (відп. редактор),
доцент *І. А. Добровольський*, доцент
П. Л. Варгатюк (заст. редактора),
доцент *С. Я. Красніцький*, *В. П. За-*
польський, *О. О. Кириченко*

Л. Л. КАГАН,

ст. викладач

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ДИКТАТУРИ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ НАРОДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Питання про форми встановлення диктатури робітничого класу в європейських країнах народної демократії належить до числа тих найбільш актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, вивчення яких має особливо важливе значення для дальшої конкретизації і розробки висунутого ХХ з'їздом КПРС положення про збільшення різноманітності форм переходу різних країн до соціалізму.

В суспільно-політичній літературі з цього питання висловлювались і висловлюються різні точки зору. До того ж, якщо в недавньому минулому деякі автори намагалися провести якомога більшу аналогію між встановленням диктатури робітничого класу в європейських країнах народної демократії і процесом ствердження Радянської влади в СРСР, то в останній час шлях європейських країн народної демократії нерідко розцінюється майже як готовий прообраз того відносно мирного переходу до соціалізму з використанням парламенту і діючої законності, який, як відзначалось на ХХ з'їзді КПРС, має бути пророблений деякими країнами в майбутньому.

Ні з тою, ні з другою точкою зору не можна погодитись. Факти показують, що елементи повторення досвіду Жовтневої революції і елементи нового досвіду, елементи насильного руйнування старих державних і правових інститутів і елементи їх широкого використання поєднувались в історії народно-демократичних країн дуже складним шляхом.

Причиною цього є перш за все своєрідні історичні умови, серед яких особливо видатну роль відіграла наявність у країнах Центральної і Південно-Східної Європи єдиного загальнонаціонального фронту. Поява цієї масової політичної організації відноситься до періоду другої світової війни і збройної боротьби проти гітлерівських загарбників і їх спільників. Створення її стало можливим завдяки вірній політиці комуністичних і робітничих партій, які в перші ж місяці війни взяли на

себе ініціативу об'єднання всіх антифашистських сил і проголосили лозунг «Всі на боротьбу з фашизмом». Заклик комуністів був палко підтриманий робітничим класом. Широкий відгук одержав він також серед дрібної буржуазії, яка зазнала нечуваного розорення, особливо серед трудового селянства і ремісників. Нарешті, до руху опору приєдналися значні верстви середньої буржуазії, економічні та політичні інтереси яких були серйозно ущемлені наступом німецьких монополій, хазяйнуванням гітлерівської воєнщини та її спільників. Таким чином, в лавах антифашистського загальнонаціонального фронту об'єдналась переважна більшість суспільства.

Проте було б невірним вважати, що разом з цим об'єднанням зникли ті соціальні протиріччя, які існували до цього. Конфлікт між пролетаріатом і буржуазією і при цьому продовжував існувати, виявляючи себе в боротьбі за керівну роль в національно-визвольному русі, за вплив на основну масу його учасників. Представники буржуазних партій робили неодноразові спроби відтиснути комуністів на другий план і потягти за собою хоча б частину борців опору. Буржуазно-націоналістичні угруповання формували власні збройні загони, що спирались на допомогу американських і англійських правлячих кіл. У Польщі справа дійшла до створення націоналістичним підпіллям особливої системи шпигунсько-терористичних організацій («Старт», «Антик», «Корпус державної безпеки»), що спеціалізувались на боротьбі з революційними та демократичними елементами в антигітлерівським русі. Але ні оволодіти керівництвом в національному фронті, ні розколоти його буржуазії не вдалось.

Висунута керівними органами комуністичних і робітничих партій програма повного розгрому фашизму і демократизації в післявоєнний період всього суспільного та політичного ладу знаходила все більше число прихильників, а самовіддана боротьба комуністів на самих важких і небезпечних ділянках безперервно поширювала їх вплив серед трудящих. Внаслідок цього, до завершуючого етапу другої світової війни, комуністи остаточно закріпили свою керівну роль в єдиному загальнонаціональному фронті, піднявши його до рівня масової політичної армії, здатної вирішувати питання не тільки національного, але й соціального визволення.

* * *

Розгром Радянським Союзом гітлерівської Німеччини й прихід Радянської Армії на територію країн Центральної і Південно-Східної Європи значно полегшив робітничому класу і його революційним партіям вирішення назрілих соціальних питань. Він зірвав намагання англо-американських імперіалістів

домовитись з німецьким фашизмом, попередив нову збройну інтервенцію і паралізував сили внутрішньої реакції. Але сам по собі привести до корінного перевороту в економічному базисі і політичній надбудові він, звичайно, не міг. Як вказував В. І. Ленін, революції не експортуються, їх не можна зробити ні по замовленню, ні по угоді, вони виростають лише в певних обставинах революційної кризи, коли «низи» не бажають більш жити по-старому, а «верхи» не можуть управляти по-старому. Без наявності цих двох умов, без їх органічного поєднання перехід державної влади із рук одного класу до рук другого класу ні насильним, ні мирним шляхом взагалі неможливий.

Виникає питання: чи були такі умови в країнах Центральної і Південно-Східної Європи під час їх визволення Радянською Армією? Так, були. Вони виявились, з *одного боку*, в тому, що боротьба з іноземними загарбниками пробудила до активного політичного життя мільйонні народні маси, згуртувала їх навколо робітничого класу, виховала в них свідомість своєї сили і глибоке довір'я до комуністичних партій. Відстоявши в жорсткій боротьбі з фашизмом національну незалежність, трудящі не бажали повертатись до довоєнних експлуаторських порядків. З *другого боку*, експлуаторські класи не могли хоч найменшу частину старих порядків скоро відновити, бо політичний і воєнний апарат німецького фашизму, що підтримував найбільш реакційні експлуаторські угруповання, був розгромлений радянськими збройними силами при самій активній допомозі руху опору. Старий державний апарат, що служив у роки війни фашистам, був скомпрометований і більше не міг утриматись, а найбільш могутня частина експлуаторів — монополістична буржуазія і поміщики — внаслідок свого співробітництва з окупантами остаточно втратила вплив на народні маси і була політично ізольована.

Але революційна ситуація — це ще не сама революція, це тільки її об'єктивна можливість, яка може перетворитись чи не перетворитись в дійсність, залежно від різних факторів. Серед них особливо важливе місце займала наявність в тій чи іншій країні масових політичних організацій, здатних у вирішальний момент революційного піднесення змінити дискредитовані старі державні установи.

Як відомо, в нашій країні такими організаціями були Ради робітничих, селянських, солдатських і батрацьких депутатів. «Якби народна творчість російської революції, пройшовши через великий досвід 1905 року, не створила Рад ще в лютому 1917-го року, то ні в якому разі вони не могли б узяти владу в жовтні, бо успіх залежав тільки від наявності уже готових організаційних форм руху, який охопив мільйони»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 65.

В країнах Центральної і Південно-Східної Європи Рад не було, але зате тут існували комітети національних антифашистських фронтів. В Чехословаччині вони іменувались Національними комітетами, в Болгарії — Комітетами Вітчизняного фронту, в Польщі — Радами народовими, в Албанії — Народно-визвольними радами. На завершуючому етапі другої світової війни такі організації створились повсюди, де до цього була хоча б найменша можливість: в містах і селах, на фабриках і заводах, на рудниках і на транспорті. В Польщі, наприклад, в період з 23 березня 1944 р. до половини червня 1944 р. на території Варшавського воєводства були створені міські Ради народові в Прушкові, Жирардові, Влахі, повітові Ради народові в Сохачеві, Скерневіцах, Ловічах і ряд гмінних Рад народових. Одночасно почалась організація Рад народових в Люблінському, Келецькому, Лодзінському та інших воєводствах¹. В Болгарії на кінець літа 1944 р. в одній лише Софії і Софійській області налічувалось 133 Комітети Вітчизняного фронту, в Пловдивській області — 114, в Бургаській області — 135 і т. д. Всього в Болгарії на 9 вересня 1944 р. діяло 670 Комітетів Вітчизняного фронту².

Сила цих нових політичних органів полягала в тому, що вони виникли в ході боротьби з фашизмом і для цієї боротьби; вони разом з тим мали багато таких рис, які за характеристикою В. І. Леніна обов'язково повинні бути властивими зачаткам нової революційної влади, що народжується в період кризи старого ладу: до їх складу входили представники робітничого класу як ті, що належать до комуністичних партій, так і некоммунисти, що забезпечувало об'єднання сил *всього* робітничого класу в боротьбі за вирішення національних і соціальних питань; сюди входили також представники селянства, міської дрібної буржуазії, інтелігенції, що в свою чергу забезпечувало безперервне зміцнення союзу між робітничим класом, з одного боку, і трудящими непролетарськими верствами, з другого, посилення керівництва цими верствами з боку робітничого класу. Міцно згуртовані завдяки керівництву комуністів у практично організуючі центри визвольного руху, органи національних антифашистських фронтів завоювали великий авторитет в масах і спирались на збройну силу партизанських загонів.

Все це, зрештою, і створило можливість використання комітетів національних антифашистських фронтів як зачатків нової політичної організації суспільства, що йде на зміну старому державному ладу.

¹ Див. В. Ф. Коток и А. Г. Молохина, Развитие основных институтов государственного права Польской Народной Республики, вид. АН СРСР, 1955, стор. 149.

² «Материали по истории на Българската комунистическа партия». В мощ на изучаващите историата на БКП, София, 1953, стор. 106.

«Законним» чи «незаконним» шляхом здійснювався цей перехід? Носив він мирний чи збройний характер? Для відповіді на це питання звернемось до деяких історичних фактів.

Як відомо, ніякі буржуазні конституції не передбачали появи масових політичних органів типу Національних комітетів, ніякі установчі збори не обговорювали питання про їх створення і ніякі закони (тим більш фашистські, що діяли до визволення) не визначали наперед їх активного втручання в політичне життя. «Морально-правовою основою, на якій будується і на яку спирається діяльність рад народових, є воля широких мас, виражена в самовідданій збройній боротьбі польського народу проти окупантів», гласила перша стаття тимчасового статуту Рад народових, прийнятого 1 січня 1944 р. на першому ж підпільному засіданні Крайової Ради народової в Варшаві¹. Ради народові в Польщі, Національні комітети в Чехословаччині, Комітети Вітчизняного фронту в Болгарії, Народні-визвольні ради в Албанії виникали, як правило, самочинно і брали на себе функції державної влади явочним порядком.

Один із засобів утворення революційної влади добре помітний на прикладі наказу, розісланого 28 липня 1944 р. командуванням болгарської партизанської бригади «Хрісто Ботев», в зв'язку з поставленим ЦК Болгарської робітничої партії завданням приступити до захоплення населених пунктів на тривалій строк. «При захопленні населеного пункту,— говориться в цьому наказі,— об'явити про повалення фашистської влади і про утворення народної влади, з цією метою на загальносільському мітингу або зборах необхідно вибрати сільський комітет Вітчизняного фронту в складі трьох або п'яти людей, висунутих самими селянами... Перші міроприємства сільського комітету повинні полягати в такому: арешт і знешкодження представників фашистської влади і їх спільників, безкоштовна роздача населенню всіх наявних реквізованих товарів, арешт членів реквізичійних комісій і найсуворіше покарання ширих провідників грабіжницької політики уряду Багрянова»².

В Чехословаччині Національні комітети кожного міста, села чи району негайно після вигнання загарбників за власною ініціативою брали на себе функції місцевих органів самоврядування. Вони призначали своїх уповноважених на фабрики і заводи, організували постачання, здійснювали контроль у галузі цін місцевої промисловості й торгівлі.

Розглядаючи процес формування народної влади, не можна, звичайно, ігнорувати різні спроби національних антифа-

¹ Газ. «Трубина wolności», 5 січня 1946 р.

² Див. Л. Б. Валев, Из истории Отечественного фронта Болгарии. (Июль 1942 — сентябрь 1944 гг.), вид. АН СРСР, 1950, стор. 85.

шистських фронтів використати «законні» засоби для оволодіння становищем. Проте спочатку вони в той час практичного ефекту не давали. Так, наприкінці літа 1944 р. підпільний ЦК Вітчизняного фронту Болгарії через своїх представників запропонував тодішньому уряду Багрянова добровільно передати Вітчизняному фронту державну владу, але, зустрівши категоричну відмову, змушений був оголосити курс на збройне повстання, що завершилось 9 вересня 1944 р. повною перемогою антифашистських сил. В Албанії відмова експлуаторських угруповань від будь-якої угоди привела до того, що представники Народно-визвольних рад, зібравшись на з'їзд у звільненому місті Пермет, самі сформували Антифашистську Раду національного визволення як вищий законодавчий орган країни. Антифашистський Комітет національного визволення як вищий виконавчий орган ухвалив: «не визнавати ніякого другого уряду, який може бути сформований всередині Албанії чи за її межами проти волі албанського народу...»¹ Тільки в Чехословаччині органам Національного фронту вдалось добитись від президента та уряду довоєнної першої республіки законодавчого оформлення прав Національних комітетів. Але й тут це відбулося лише тоді, коли важлива роль Національних комітетів у післявоєнній державній ладі практично вже була визначена ходом масового загальнонаціонального руху.

Таким чином, при встановленні влади в країнах Центральної і Південно-Східної Європи спочатку мало місце таке ж пряме «захоплення», як і при встановленні Радянської влади в нашій країні. Це захоплення полягало в тому, що створені масовим рухом революційні органи брали на себе державні функції в більшості випадків не по ініціативі і з дозволу попередньої влади, а самочинно, явочним порядком, і тільки згодом, уже після проведення перших виборів і створення вищих представницьких установ, відбулося їх повне законодавче оформлення.

Революційне захоплення влади є однією з найістотніших рис встановлення народно-демократичного ладу. Проте для повного розуміння всього процесу, простої констатації цієї риси недостатньо. Треба з'ясувати, хто захопив владу і до яких суспільних і політичних наслідків це захоплення привело. Саме тут історія народно-демократичної революції містить у собі найбільш важливі і цікаві особливості.

Головна з них полягає в тому, що при встановленні народ-

¹ Див. Н. Д. Смирнова, Из истории национально-освободительной борьбы албанского народа (1939—1944). «Вопросы истории», 1952, № 8, стор. 40—41.

но-демократичного ладу комітети національних антифашистських фронтів, на відміну від Рад періоду Жовтневої революції, не були ще завойовані комуністами. У більшості випадків вони складались з делегатів від різних партій і організацій, що приймали участь в русі опору, причому пропорції в представництві устанавлювались по взаємній угоді. У Польщі, наприклад, до складу Рад народових, крім комуністів, входили соціал-демократи, представники «Стронництва людового», «Стронництва демократичного» і професійних спілок. У Чехословаччині в Національних комітетах разом з комуністами брали участь соціальні демократи, національні соціалісти, католики.

Відповідний склад мали й перші народно-демократичні уряди. В Польщі в такий уряд увійшли 5 представників «Стронництва людового», 5 соціал-демократів, 4 комуністи, 1 представник «Стронництва демократичного» і 2 безпартійних. В Болгарії представництво партій в першому уряді Вітчизняного фронту було таким: комуністи — 4, Болгарський Землеробський Народний Союз — 4, Народний Союз «Звено» — 4, соціал-демократи — 2, незалежні — 2. В Чехословаччині перший уряд на звільненій території був організований на паритетних основах з однакового числа представників від усіх партій, що брали участь в Національному фронті.

Все це говорить про те, що захоплення влади комітетами національних антифашистських фронтів ні в якому разі не можна розглядати як встановлення політичного панування тільки одного класу чи однієї партії. За своїм соціальним змістом воно було перемогою декількох партій, що представляли інтереси різних верств суспільства.

Друга специфічна риса встановлення народно-демократичного ладу полягає в тому, що комітети національних антифашистських фронтів не скрізь перетворювались *самі* в місцеві органи державної влади. У цьому відношенні до Рад ближче всього були Національні комітети Чехословаччини та Народно-визвольні Ради Албанії. Інакше стояла справа в Польщі та Болгарії. Тут стара система призначених зверху представників державної влади спочатку збереглась, в Польщі існували посади воевод, президентів міст, бургомістрів, старост, в Болгарії — посади обласних директорів, околіських управителів, кметів. Таке ж становище склалось в Угорщині і Румунії, де місцеві комітети національних антифашистських фронтів стали виникати вже після розгрому фашистських військ Радянською Армією на території цих же країн і де в зв'язку з цим процес встановлення народної влади був особливо важким.

Роль комітетів національних антифашистських фронтів в Польщі, Болгарії, а також в Румунії і Угорщині полягала в тому, що вони провадили чистку державного апарату від реакційних чиновників, висували кандидатів на адміністративні

посади, ставили, при необхідності, питання про їх зміщення, вносили в органи місцевої адміністрації конкретні пропозиції в питаннях, що цікавлять населення. Крім того, в Польщі Ради народові виконували всі функції місцевих органів самоврядування.

Слід зазначити, що такий шлях утворення революційної влади В. І. Ленін передбачив ще в 1905 р. Порівнюючи його з прямим прийняттям масовими політичними органами влади на себе, він писав тоді, що це «те саме, лише в іншій формі»¹. Але при цій формі стара державна машина не могла бути зруйнована зразу². Її ліквідація зайняла в країнах народної демократії значно більш тривалий час, ніж у нашій країні, і продовжувалась фактично до самого створення Народних рад як єдиних місцевих органів нової державної влади.

Нарешті, третя специфічна особливість встановлення народно-демократичного ладу полягає в тому, що цей лад виник в умовах ще не ліквідованого поміщицького землеволодіння, при наявності монархії в Албанії, Болгарії, Угорщині та Румунії, в обставинах, коли після тривалого панування фашизму обсяг загальнодемократичних соціально-політичних питань значно зріс. Ці, а також деякі інші фактори, не дозволяли молодій народній владі зразу, без попередньої підготовки приступити до соціалістичних перетворень, хоч досягнутий рівень продуктивних сил створював для таких перетворень достатню базу.

В силу всіх названих обставин народно-демократичний лад не був з перших днів свого існування державною формою диктатури робітничого класу. По співвідношенню класових сил, що створились в суспільстві та державних органах, по глибині змін, що відбулися в державній структурі, по характеру своїх першочергових завдань він оформився спочатку як революційно-демократична диктатура пролетаріату і селянства, що мала на меті: а) довести до кінця вирішення питань буржуазно-демократичної революції; б) здійснити всі можливі, при наявному співвідношенні класових сил, соціалістичні міроприємства; в) зміцнити міжнародне становище народно-демократичних держав і створити збройні сили для оборони завоювань революції від ворогів.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 10, стор. 5.

² Характеризуючи обставини, що склались в Болгарії після антифашистського повстання Г. Дімітров говорив: «...9 вересня стара, буржуазна державна машина ще не була повністю розбита. В уряді, який утворився, комуністи ще складали меншість. Багато важливих командних позицій у державі була в руках людей, які згодом виявились ненадійними чи ворожими по відношенню до народної влади. Але фактично влада на місцях була в руках комітетів Вітчизняного фронту».

(Георгій Димитров, Избранные произведения, т. II., Госполитиздат, 1957, стор. 612—613).

Встановлення в Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії і Албанії революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, втіленої в офіційно визнаних усіма партіями і організаціями державних органах, значно розширило можливість мирного просування революції вперед. Але для того щоб перетворити цю можливість у дійсність, необхідно було остаточно ізолювати буржуазію, подолати вагання дрібнобуржуазної демократії і повністю залучити всіх представників трудящих в органах влади на бік комуністів.

Вирішальну роль у досягненні цієї мети відіграло перш за все використання комуністами своєї участі в державних органах для оформлення і закріплення революційних завоювань народу законодавчим шляхом. Спираючись на масовий революційний рух, комуністи провели через відповідні державні установи декрети про земельну реформу, про скасування фашистських антиробітничих і антидемократичних законів, про покарання воєнних злочинців, про націоналізацію найважливіших галузей промисловості, транспорту, засобів зв'язку, банківської та страхової справи. Останнє було вже по суті переходом від загальнодемократичних перетворень до перетворень соціалістичних.

Другим важливим фактором, який забезпечив мирний розвиток революції, було безроздільне керівництво комуністів в органах охорони промислових порядків і державної безпеки. Ця обставина, в самому точному розумінні цього слова, обеззброювала буржуазію і давала можливість рішуче і оперативно використати новоутворену народну міліцію і органи державної безпеки для розгрому підпільних терористичних груп, які намагались залякати населення і посіяти сумніви в міцності народно-демократичного ладу, для придушення різних змовницьких організацій («Цар Крум», «Цар Сімеон», «Нейтральний офіцер» — в Болгарії, «Угорська спільність», «Селянський Союз» — в Угорщині та ін.), для забезпечення революційного порядку і свободи діяльності масових організацій трудящих.

Нарешті, третім і вирішальним фактором, який забезпечив мирний розвиток революції, була боротьба комуністичних і робітничих партій за *пряме і безпосереднє* здійснення народними масами програми економічних і політичних перетворень «знизу». Під керівництвом комуністів організації промислових робітників на підприємствах, селянські комітети, органи національних фронтів підіймали маси на явочне запровадження в життя робітничого контролю, аграрної реформи та інших соціальних перетворень.

Велике значення цієї боротьби полягає в тому, що дії масових організацій трудящих часто випереджали відповідні по-

станови й заходи державної влади, штовхали дрібнобуржуазну демократію, яка вагалась, вперед і мали вирішальний вплив на прийняття державними органами різних постанов, що законодавчо оформляли і закріплювали завоювання народу.

Безпосередня участь самих мас у здійсненні революційних перетворень мала і другу, не менш важливу, особливість. Вона дозволяла трудящим на власному досвіді переконатись, що лідери буржуазних і дрібнобуржуазних партій лише на словах голосують за реформи, а насправді затримують їх всіма «законними» і незаконними засобами. Не встигли робітники Чехословаччини взяти під свій контроль заводи і фабрики капіталістів, які співробітничали з окупантами, як почули пропозиції буржуазних і правосоціалістичних лідерів про передачу цих підприємств у концесії американським і англійським монополіям. Не встигло багатостраждальне польське селянство одержати землю, як почуло вимоги новоявленого претендента в «селянські вожді» — Миколайчика і інших керівників «Польського Стронництва людowego» ліквідувати реформу і провести її вдруге в інтересах «економічно міцних господарств», тобто куркулів.

Подібні факти не могли не викликати, з одного боку, різкого посилення впливу комуністів на маси, з другого, — різкого падіння авторитету буржуазних партій, що негайно відбилися на наслідках виборів до вищих законодавчих органів, проведених у деяких країнах наприкінці 1946 — на початку 1947 рр.

В Болгарії, наприклад, в Великих Національних Зборах, обраних 27 жовтня 1946 р., комуністи одержали більше 59% місць проти 34,9% в Народних Зборах попереднього складу. В Румунії внаслідок виборів 19 листопада 1946 р. блок демократичних партій, очолений комуністами, провів в парламент 348 депутатів, в той час, як «національно-селянська» партія Маніу — лише 32 депутати, націонал-ліберали — 3 депутати, а від правого крила соціал-демократії не пройшов навіть його лідер Петреску. В Польщі 19 січня 1947 р. на перших післявоєнних виборах в Законодавчий сейм блок комуністичної партії, демократичних партій і профспілок одержав 384 мандати із 444, а «Польське стронництво людowe», що об'єднало всі реакційні сили і протиставило себе комуністам, тільки 27 мандатів.

Безперервно зростаюче революційне піднесення, здавалось, вже цілком визначило мирний наслідок розвитку революції. Але буржуазія не бажала відступити без бою. Упевнившись в неможливості легально завоювати органи, вона остаточно перенесла головну ставку на організацію контрреволюційних змов, що мали на меті здійснення збройного державного перевороту і розв'язання громадянської війни. Становище почало набирати загрозливого характеру. І тоді проявили себе з особливою силою створені революцією органи охорони громад-

ського порядку і державної безпеки, народно-демократичні суди, прокуратура та інші установи. Своїми рішучими діями вони зірвали плани контрреволюціонерів, придушили буржуазні змови і викрили перед трудящими таємні цілі й задуми експлуататорських угруповань.

Внаслідок цього, в 1947 — на початку 1948 рр. в розвитку революції відбувся корінний перелом. Маса відмовили в довірі не тільки буржуазним партіям, замішаним в організації змов, але й різного роду угодовським елементам. Це привело, *по-перше*, до розвалу ворожих народно-демократичному ладу партій, до розгрому контрреволюційних угруповань і загибелі легальних опорних пунктів реакції; *по-друге*, до повної ізоляції правих соціал-демократичних лідерів, до зближення основної маси соціал-демократів з комуністами, а потім, в 1948 р., до об'єднання їх з комуністами в одну марксистсько-ленінську партію; *по-третє*, до безподільного завоювання виборних державних установ робітничим класом і його найближчими союзниками.

Таким чином, якщо поява народно-демократичної форми державної влади супроводжувалась *прямим захопленням*, то перетворення її в державну форму диктатури робітничого класу відбулось на шляху *мирного розвитку* через послідовне викриття контрреволюційних і угодовських угруповань і завоювання на бік комуністів широких мас трудящих, що вільно вибирали своїх депутатів до представницьких органів народної влади.

* *
*
*
*

Останнє питання, яке слід розглянути при аналізі форм встановлення диктатури робітничого класу в європейських країнах народної демократії, торкається долі державних установ, що дістались робітничому класу в спадщину від старого ладу.

Вище відзначалось, що, на відміну від радянської революції, народно-демократична революція не зруйнувала відразу і повністю весь старий державний апарат. Деякі з його ланок, звільнені від засилля реакційного чиновництва, продовжували існувати на протязі більш чи менш довгого періоду. Але нескінченно довгим цей період, безумовно, не міг бути.

На етапі переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну відбулись серйозні зміни в утворенні та побудові вищих представницьких установ. Революція усунула від участі в виборах активних ворогів народно-демократичного ладу, хоч піде, крім Румунії, не позбавляла буржуазію виборчих прав. Разом з тим були скасовані всі попередні обмеження в виборчих правах для трудящих (обмеження в залежності від майнового стану, осідлості, освіти, національної і расової ознаки і т. д.). Народно-демократична революція лік-

відувала характерний для буржуазно-парламентської системи порядок, згідно з яким після закінчення виборів виборці не можуть змістити, відкликати, замінити вибраного ними депутата, навіть в тому разі, якщо він одверто порушує свої передвиборні обіцянки. За новим законодавством виборці одержали право відкликати депутата в будь-який час. В країнах народної демократії були скасовані всі установи, які в умовах буржуазної демократії обмежують повновладдя вищих представницьких органів в законодавчій галузі (монархія, верхні палати, конституційні суди). Одночасно було проголошено також відмовлення від буржуазно-парламентарського принципу поділу влади, згідно з яким вищі представницькі органи лише приймають закони, а відповідальність за їх виконання і контроль цілком лежать на уряді. Нарешті, вищі представницькі установи відмовились від безперервних багатомісячних засідань і перейшли до сесійного порядку роботи, що дозволило депутатам і після їх обрання продовжувати попередню діяльність у різних галузях народного господарства і культури, зміцнило їх повсякденний зв'язок з виборцями, дало можливість стежити за здійсненням державних законів і виконувати на місцях інші обов'язки.

Легко помітити, що всі ці заходи мали на меті, по-перше, розвиток вищих законодавчих установ, як органів максимально повно відображаючих волю мас і, по-друге, перетворення цих установ в єдині верховні органи, не обмежені ніякими іншими установами, виконуючими всю повноту влади в кожній країні.

Таким чином, практика революційного руху в європейських країнах народної демократії з новою силою підтвердила відоме положення В. І. Леніна про те, що робітничий клас бачить свої головні завдання в галузі державного будівництва «не в знищенні представницьких установ і виборності, а в перетворенні представницьких установ з говорильні в «працюючі» установи»¹.

Складний і своєрідний шлях у європейських країнах народної демократії пройшли також місцеві органи влади, представлені в Польщі, Румунії, Угорщині і Болгарії на протязі кількох років установами державної адміністрації.

У початковий період розвитку народно-демократичного ладу призначення «зверху» працівників місцевого державного апарату, а також існування на місцях різних відомств центрального підпорядкування відіграло велику позитивну роль у проведенні революційних перетворень. Але надалі, при переростанні демократичної революції в соціалістичну, зосередження в руках невиборних установ важливих політичних функцій перетворилось у перешкоду на шляху зростання політичної й господарської ініціативи і самодіяльності мас.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 382.

У зв'язку з цим в 1948—1950 рр. почалась докорінна перебудова місцевих органів влади. Основний її зміст полягав у тому, що народно-демократичні держави ліквідували на місцях призначені «зверху» органи державної адміністрації і передали всі політичні та господарські функції реорганізованим і новоутвореним місцевим представницьким органам: в Угорщині — місцевим Радам, в Польщі, Румунії і Албанії — народним Радам, в Болгарії — спочатку також Народним Радам, а з кінця 1951 р. — Народним Радам депутатів трудящих.

В Чехословаччині місцеві органи державної влади зберегли попередню традиційну назву Національних комітетів. Перші вибори в ці нові державні органи, проведені в 1949—1950 рр., показали повну підтримку їх усіма трудящими — робітниками, селянами, ремісниками, прогресивною інтелігенцією.

Таким чином, остаточне знищення старих державних установ у Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії і Албанії відбулося вже після встановлення диктатури робітничого класу. І вже тоді народна демократія склалась у своїх основах як цілком нова, своєрідна форма політичної організації суспільства, що стоїть тепер в одному ряді з нашою радянською формою.

* * *

Матеріал, наведений в цій статті, дозволяє зробити висновок про те, що, якщо Велика Жовтнева соціалістична революція показала всім країнам головний і основний напрям боротьби за встановлення диктатури робітничого класу, то революція в країнах Центральної і Південно-Східної Європи значно поширила арсенал тактичних засобів. Вона розкрила можливість одночасного поєднання в нових історичних обставинах різноманітних форм політичних дій від прямого захоплення влади масовими організаціями трудящих до мирного завоювання їх комуністичними і робітничими партіями, від збройної ліквідації поліції, жандармерії і інших знарядь придушення революційного руху до мирного перетворення старих представницьких установ.

Спираючись на новий історичний досвід, враховуючи наслідки відходу нових країн від світової капіталістичної системи і загострення внутрішніх протиріч у таборі імперіалізму, XX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу сміливо спрямував вперед марксистсько-ленінське вчення про форми переходу різних країн до соціалізму. З'їзд показав, що дальше звуження світової капіталістичної системи не обов'язково повинно бути зв'язане з світовою війною, що необов'язкова і промадянська війна, що при сучасному співвідношенні класових сил значення мирних засобів боротьби за диктатуру пролета-

ріату зростає і різноманітність можливих форм переходу до соціалізму все збільшується.

Тому невірно вважати майбутній розвиток соціалістичних революцій, як точне повторення країнами, що входять тепер у капіталістичний табір, чехословацького, польського чи болгарського досвіду. Легко помітити, що в змінених умовах можливі нові, ще більш своєрідні форми просування вперед. Але при всьому цьому, в багатому досвіді європейських народно-демократичних держав робітничий клас, трудове селянство, революційна інтелігенція буржуазних країн знаходять і будуть знаходити немало цінного і важливого для посилення боротьби проти капіталістичного і поміщицького гніту за демократичні свободи і національну незалежність, за міцний мир і соціалізм.

В видатних успіхах Радянського Союзу, Китайської Народної Республіки, країн народної демократії Європи та Азії трудящі всього світу, очолені комуністичними і робітничими партіями, озброєні марксистсько-ленінською теорією, черпають знання перспектив розвитку своїх країн і впевненість, що майбутнє належить їм, що немає в світі такої сили, яка б могла зупинити рух суспільства вперед, на шляху до повної перемоги комунізму.

К. К. МОГАРИЧОВА,

ст. викладач

КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ КОМІТЕТ РСДРП В 1900—1904 рр.

У другій половині 90-х рр. XIX ст. робітничий рух в Росії значно посилювався.

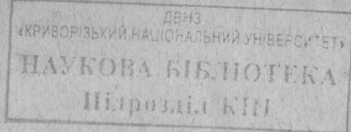
Велике значення для розвитку робітничого і соціал-демократичного руху в Росії мала революційна діяльність В. І. Леніна. У 1895 р. В. І. Ленін об'єднав у Петербурзі біля 20 марксистських гуртків в один «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Це поклало початок новому етапу в розвитку російської соціал-демократії. «Союз боротьби» перейшов від пропаганди марксизму у невеликих гуртках до політичної агітації серед широких мас робітників. Петербурзький «Союз боротьби» вперше в Росії почав здійснювати з'єднання соціалізму з робітничим рухом. Під його керівництвом робітничий клас став поступово переходити від чисто економічної боротьби до з'єднання економічної боротьби з політичною, до боротьби з самодержавним ладом.

Петербурзький «Союз боротьби» під керівництвом В. І. Леніна став зачатком революційної пролетарської партії в Росії¹ і центром соціал-демократичного руху в країні. У другій половині 90-х рр. XIX ст. виникли марксистські організації в Москві, Іваново-Вознесенську, Ярославлі, Костромі, Ростові на Дону, Закавказзі, Катеринославі, Миколаєві, Києві, Самарі, Казані і Орехово-Зуєві та ін.

Марксистські організації скрізь провадили таку ж роботу, як і петербурзький «Союз боротьби». Цьому сприяли в значній мірі соратники і учні В. І. Леніна, вислані в різні міста імперії як політичні піднаглядні. Вони, спираючись на революційний досвід петербурзького «Союзу боротьби», допомогли місцевим робітникам створити подібні до нього організації в різних частинах Росії. Так було і в Катеринославі, куди для посилення соціал-демократичної роботи у 1896 р. прибув І. Х. Лалаянц.

За порадою В. І. Леніна, І. Х. Лалаянц, після другого арешту

¹ «П'ятдесят років Комуністичної партії Радянського Союзу (1903—1953)», Київ, 1953, Держполітвидав, стор. 5.

і відбуття 10-місячного тюремного ув'язнення в одиночній камері, обрав Катеринослав містом свого адміністративного за-слання¹. В. І. Ленін дістав листа, який сприяв І. Х. Лалаянцу швидко встановити зв'язки з соціал-демократами Катеринослава і влаштуватися на роботу².

В кінці XIX ст. у Катеринослав постійно прибували або висилались політичні піднаглядні. Весною 1897 р., після 13-місячного перебування в тюрмі, приїхав І. В. Бабушкін, про якого В. І. Ленін писав, що це «один з тих робітників-передовиків, які за 10 років до революції почали створювати робітничу соціал-демократичну партію»³. В Катеринославі І. В. Бабушкін зустрівся і з іншими петербурзькими робітниками, з якими він раніше зустрічався на загальних зборах петербурзьких робітників⁴. Всі ці вихованці петербурзького «Союзу боротьби», влаштувавшись на роботу на різних заводах Катеринослава, утворили марксистську групу і почали встановлювати зв'язки з місцевими робітниками; першим з них був Г. І. Петровський, який тоді був робітником заводу Брянського товариства⁵.

У грудні 1897 р. соціал-демократичні гуртки і групи І. Х. Лалаянца, І. В. Бабушкіна і ремісників об'єднались і організували Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу»⁶.

Катеринославський «Союз боротьби» поставив собі завдання, подібно петербурзькому «Союзу», пов'язати боротьбу робітників за поліпшення умов праці і побуту з політичною боротьбою за демократичні перетворення Росії.

Перший з'їзд РСДРП у березні 1898 р. своїм маніфестом проголосив створення марксистської партії в Росії⁷. Під впливом «Маніфесту» Катеринославський «Союз боротьби» в січні 1899 р. перейменувався у Катеринославський Комітет РСДРП⁸. До складу першого Комітету РСДРП ввійшли І. Х. Лалаянц, І. В. Бабушкін, А. Машинський, М. Цхакая і Волошкевич⁹.

Центральне місце в роботі Катеринославського Комітету займала друкована і усна агітація. Протягом 1899 р. було розповсюджено 12 різних назв прокламацій і газет, а в 1900 р.—

¹ Журнал «Красная летопись», 1927, № 6, стор. 26.

² Див. І. Х. Лалаянц, У истоков большевизма, вид. «Молодая гвардия», Москва, 1934, стор. 32.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 16, стор. 321.

⁴ Див. «Воспоминания И. В. Бабушкина», Госполитиздат, 1951, стор. 98.

⁵ Там же, стор. 97.

⁶ І. Іванов-Потьомкін, Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу», Київ, 1949, стор. 43.

⁷ Див. «П'ятдесят років Комуністичної партії Радянського Союзу», Київ, Держполітвидав, 1953, стор. 5.

⁸ «Рабочее движение в Екатеринославе», вид. РСДРП, Женева, 1900, стор. 2.

⁹ Див. «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 132.

27 назв, всього — 39 різних назв прокламацій¹. Листівки випускались друковані і гектографовані. Всі вони мали штамп Катеринославського Комітету РСДРП; вони розповсюджувались в Катеринославі, в селищі Амур, Нижньодніпровську, в Кайдаках і Каменському, на численних заводах і в майстернях². Крім листівок, Комітет видавав «Летучий листок» (від місцевої газети) і деякий час — газету «Южный рабочий». Крім того, комітет розповсюджував різну соціал-демократичну літературу, серед якої були женевські, лондонські видання і видання Катеринославського Комітету РСДРП.

Усна агітація проводилась на сходках і в гуртках. Останні відігравали дуже важливу роль у житті організації. Для ознайомлення з діяльністю гуртків, організованих з ініціативи Катеринославського Комітету, можна навести приклад діяльності гуртка «Начало». Гурток «Начало» був організований у серпні 1889 р. І. В. Бабушкіним з робітників франко-російських майстерень (вагонних і болторобних) і залізничних майстерень у Нижньодніпровську³. Гурток «Начало» мав свій статут, розроблений І. В. Бабушкіним. Цей статут був обговорений на засіданні гуртка і ним прийнятий. Статут мав штамп Комітету, це дає підставу гадати, що він був затверджений комітетом. У статуті говорилось, що Комітет рекомендує кожному гуртку мати свою назву, свій статут, свою касу і свого касира. Каса гуртка мала ще і свій особистий статут.

Із статуту гуртка видно, що гурток мав право самостійно складати листівки і розповсюджувати їх. Комітет «тільки робив зовнішні виправлення». Гурток повинен був тісно приєднуватись до Комітету. Комітет закуповував літературу і постачав нею гурток. Згідно з статутом від кожного члена гуртка вимагалось зберігати таємницю гуртка. Всі члени гуртка вчилися. У гуртку провадились різні бесіди: про первісну культуру, про необхідність об'єднання в спілки, про роль кас взаємодопомоги, про значення страйків. В гуртку також читались марксистські книжки⁴.

Характеристику гуртка доповнює статут каси гуртка «Начало». Він також був складений І. В. Бабушкіним. Мета і завдання каси взаємодопомоги викладені в пункті 1. У ньому говорилось, що «каса влаштована з метою боротьби з капіталістами і урядом, який їх захищає». Пункт третій визначав джерело і спосіб збору коштів. У ньому сказано: «кожний член каси вносить 2% з кожного заробленого карбованця»⁵.

Про кількісний склад гуртка можна судити по двох факторах:

¹ Центральний державний Історичний Архів СРСР, фонд Міністерства Юстиції (МЮ), 1900, спр. 11374, л. 277.

² Там же.

³ Там же, ф. 102, ДУП, 1901, справа 313, л. 20—26.

⁴ Там же, спр. 11374, л. 276—301.

⁵ Там же.

по-перше, гуртку було запропоновано розділитися на два внаслідок його численності; по-друге, гурток був спроможний зібрати значну суму в 45 крб., які в березні 1900 р. І. В. Бабушкін відніс в Комітет для купівлі літератури¹.

Характеристику діяльності гуртка «Начало» доповнює один факт із життя гуртка, яким керував робітник Алфімов. Гурток об'єднав 14 чоловік. У висновку Харківської судової палати у справі Катеринославського Комітету РСДРП писалось: «16, 17 і 18 квітня 1900 р. у Алфімова зібрались члени гуртка і сторонні, які радились про те, як ознаменувати святкування 1 Травня. Вирішили агітувати, щоб робітники 18 квітня зібрались на демонстрацію на бульвар перед губернаторським будинком. Демонстрацію не вдалося провести через арешти»².

Однак не всі гуртки мали написаний статут. Гурток Алфімова, Івана Мазанова, який мав 7 чоловік і був у селі Кайдаки, гуртки «Борьба», «Рассвет», «Вперед» (всі у Нижньодніпровську), гурток на млині Фаста, у слюсарній майстерні Шейна і гурток на Кам'янському заводі — всі вони написаних статутів не мали³.

Все сказане про гурток «Начало», безумовно, є характерним і для багатьох інших гуртків Катеринославського Комітету РСДРП періоду 1899 і 1900 рр. Всього гуртків у квітні 1900 р. було 25, в яких брали участь близько 200 робітників⁴.

Ця структура Катеринославської соціал-демократичної організації свідчить, що вона створювалась на основі організаційних принципів ленінського петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Заняття гуртків були ні чим іншим, як загальними зборами соціал-демократичних робітників. Гуртки, залучаючи до обговорення загальнопролетарських політичних питань «сторонніх», тим самим поширювали вплив соціал-демократії на нові групи робітників.

Зв'язок соціал-демократії з робітниками безперервно зростав. Деяке уявлення про зв'язки гуртків з робітниками, які в тій чи іншій мірі примикали до соціал-демократії, дає такий факт. До дізнання в справі про гурток «Начало» поліцією було притягнуто у 1900 р. 76 чоловік і намічено було притягнути ще 27 чоловік⁵.

Про розмах роботи Катеринославського Комітету свідчить і той факт, що цьому Комітету вдалося створити свою газету «Южный рабочий». Перший номер її вийшов у січні 1900 р. З метою більшої конспірації друкарня була у Кременчуці. Вихід газети «Южный рабочий» викликав величезний інтерес у робітників. «Всякий робітник хватався за газету з особливим

¹ ЦДІА СРСР, ф. МЮ, 1900, спр. 11374, л. 276—301.

² Там же.

³ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., 1900, спр. 293, л. 24.

⁴ Там же.

⁵ ЦДІА СРСР, ф. МЮ, 1900, спр. 11374, л. 276—301.

інтересом»¹. Перший номер газети був розповсюджений не тільки в Катеринославі, але потрапив і в міста сусідніх губерній — у Полтаву, Миколаїв, Харків, Одесу і Київ².

Революційний напрям першого номера газети «Южный рабочий» викликав до себе інтерес соціал-демократичних організацій деяких південних міст. Вони запропонували матеріал і гроші, щоб при випуску чергового номера газети були враховані і їх потреби в літературі. І. Х. Лалаянц через Г. І. Петровського і робітника Медведева сповіщав Миколаївський Комітет, щоб приїжджали за обіцяною газетою «Южный рабочий»³.

Про тираж випуску газети «Южный рабочий» свідчить конфіскація 1700 екземплярів свіжовидрукованого другого номера газети під час «провалу» друкарні «Южного рабочего» 16 квітня 1900 р.⁴ Другий номер «Южного рабочего» зберіг свій революційний напрям. Але після арештів 16 квітня 1900 р. склад редакції газети «Южный рабочий» змінився і ідейна спрямованість газети «Южный рабочий» змінилась в сторону «економізму». Редакція «Южного рабочего» з третього номера перетворилась у незалежну від Катеринославського Комітету РСДРП самостійну літературну групу. Ця група на II з'їзді РСДРП займала антиленінську позицію.

Але яким би короткочасним не було існування газети «Южный рабочий» як органу Катеринославського Комітету РСДРП — цей факт свідчить про значну силу цієї організації до початку 1900 р. Це відзначив В. І. Ленін, коли писав: «Южный рабочий» мав ту перевагу, що його створював, стоячи в апогеї розвитку, складений вже Комітет, тобто ціла організація»⁵.

Під час квітневих «провалів» 1900 р. в Росії у Катеринославі було заарештовано більше 40 чоловік, у тому числі і деякі члени Комітету (Лалаянц)⁶.

Хоч жандарми з цього приводу хвалились, що їм вдалося захопити весь Комітет, але в дійсності на волі залишились два члени Комітету — Цхакая і Волошкевич. Вони негайно випустили гектографовану листівку з приводу арештів. В цій листівці, випущеній 24 квітня 1900 р., писалось, що Комітет цілий і буде продовжувати свою роботу⁷.

Від конфіскації уціліла листівка і брошура «До святкування 1 Травня», надрукована Катеринославським Комітетом у друкарні «Южного рабочего». Вони були розповсюджені на заводах міста⁸.

¹ «Воспоминания И. В. Бабушкина», Госполитиздат, 1951, стор. 171.

² Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., спр. 327, л. 2.

³ ЦДА СРСР, ф. МЮ, 1900, спр. 11374, л. 301.

⁴ Там же, л. 280.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 55.

⁶ ЦДА СРСР, ф. МЮ, 1900, спр. 11374, л. 276—301.

⁷ ЦДА СРСР, ф. 102, Охоронний відділ (ов), 1900, спр. 5, ч. 8, л. В, л. 3.

⁸ Там же, ф. МЮ, 1900, спр. 11588, л. 3.

Масові арешти і обшуки не зупинили підготовки Катеринославського пролетаріату до святкування Першого травня у 1900 р. У листівці від 24 квітня 1900 р. Комітет писав: «Сотні робітників, які не вийшли на роботу, і прогулянки по бульвару на очах у поліцейських і жандармів, які там зібралися, ще раз показали нашим ворогам, що арештами і обшуками не можна зупинити боротьбу робітників за їх звільнення від гніту царського самодержавного уряду»¹. У червні—липні 1900 р. самодержавство провадить нові арешти у Катеринославі, які сильно послабили Комітет і його можливості вести роботу. Так, 4 липня 1900 р. була заарештована соціал-демократична сходка 30 чоловік. Тут був заарештований і член Комітету — Волошкевич².

Катеринославський Комітет РСДРП до цього часу мав значні зв'язки з рядом міст Росії. В їх числі були Полтава, Кременчук, Київ, Харків, Миколаїв, Одеса, Ростов на Дону, Петербург, Сімферополь, Мінськ, Вітебськ, Вільно і Двінськ³.

Про зв'язки з Києвом ще в першій половині 1899 р. свідчить донесення прокурора Катеринославського окружного суду. З донесення видно, що 24 серпня 1899 р. у тендерному відділенні катеринославських залізничних майстерень і в друкарні Яковлева виявлено по одному екземпляру київської газети «Вперед»⁴. В газеті говорилось, що сила робітників — у союзі і що тяжке становище робітників є результат гноблення капіталістів і уряду⁵. Один екземпляр газети «Вперед» за № 5 1899 р. був виявлений 11 вересня 1899 р. у механічній майстерні заводу Брянського товариства у Катеринославі. У ньому були статті: «Куди йдуть народні мільйони», «Пам'яті К. Маркса», «Страйк російських студентів» і ін.⁶.

Катеринославський Комітет РСДРП прагнув поширити свій вплив і встановити зв'язок з робітниками всіх заводів і шахт губернії. Але встановленню зв'язків заважала розташованість заводів, і особливо шахт, на великій відстані в степу, в більшості далеко від міст. Економічна і культурна відсталість Росії значно гальмувала і затримувала революційне виховання десятків тисяч робітників у Катеринославській губернії. Однак Катеринославський Комітет робив спроби подолати ці труднощі.

В кінці 90-х років XIX і початку XX ст. були організовані на заводах і рудниках різних повітів Катеринославської губернії соціал-демократичні гуртки, а пізніше — і комітети РСДРП. Деякі з них були організовані безпосередньо Катеринославським

¹ ЦДІА СРСР, ф. 102, ОВ, 1900, спр. 5, ч. 8, літ. В, л. 3.

² Там же, ф. 102, Д—VII, 1900, спр. 401, л. 1.

³ ЦДІА СРСР, ф. МЮ, 1900, спр. 11374, л. 276.

⁴ Газета «Вперед», орган Київського Комітету РСДРП, почала виходити в 1898 р., в кінці 1899 р. Київський Комітет РСДРП попав під вплив «еконістів», що відбилось на напрямі газети.

⁵ ЦДІА СРСР, ф. МЮ, 1899, спр. 12070, л. 1.

⁶ Там же, спр. 12088, л. 10.

Комітетом, а інші — Донським Комітетом РСДРП. Але й останні, фактично, теж були організовані Катеринославським Комітетом за допомогою Донського Комітету РСДРП. Так, весною 1899 р. в Маріуполі було організовано групу під назвою «Маріупольська фракція Донського Комітету РСДРП». До складу цього гуртка ввійшли робітники різних металургійних заводів Маріуполя¹.

Участь Катеринославського Комітету РСДРП у організації і керівництві Маріупольського гуртка видно з таких фактів. Одним з організаторів цього гуртка була М. Зелікман, член Донського Комітету РСДРП. Але Зелікман була у 1898 р. членом соціал-демократичної організації Катеринослава. Звідти ж вона привезла у 1899 р. для Маріупольського гуртка на 35 крб., зібраних гуртком, літератури. В числі цієї літератури були брошури: В. І. Леніна «Пояснення закону про штрафи», Плеханова «Про Белінського», «Десятиріччя Морозовського страйку» і т. п. Були також різні листівки, у тому числі і про 1 Травня 1899 р. На всій літературі стояла печатка Катеринославського Комітету РСДРП². За допомогою Катеринославського Комітету гурток придбав гектограф і став сам випускати листівки, які передруковувалися з листівок цього ж Комітету. Навіть у назві листівок гурток наслідував Катеринославський Комітет. Так, перша його листівка називалася «Лист до маріупольських робітників». Про безпосередній зв'язок «гуртка» з Катеринославом свідчить і той факт, що першотравнева листівка Катеринославського Комітету була 28 квітня 1899 р. розповсюджена на заводах Маріуполя³.

Гурток намагався налагодити масове видання листівок. Його першотравнева листівка була розповсюджена у кількості 500 екземплярів. Про запити маріупольських робітників на соціал-демократичну літературу свідчить той факт, що із 500 розкиданих листівок тільки 107 потрапили до рук поліції⁴.

Зрослий інтерес робітників Катеринославської губернії до соціал-демократичної агітації відзначав начальник Катеринославського губернського жандармського Управління (КГЖУ) в політичному огляді за 1899 р. Він писав: «Пропаганда соціал-демократії після 1899 р. завоювала собі у середовищі робітників велике сердечне співчуття. До 1899 р. вони самі віддавали листівки, тимчасом як із згаданого часу (1899 р.) цього більше не роблять, приховуючи їх у себе»⁵.

Цей інтерес робітників до соціал-демократичної агітації привів до того, що у травні 1900 р. на паровозобудівельному заводі Гартмана в Луганську було організовано соціал-демократичний гурток. Його організаторами були вихованці В. І. Леніна і пе-

¹ ЦДА СРСР, ф. МЮ, 1899, спр. 12036, л. 74—76.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ ЦДА СРСР, ф. 102, Д-III, 1900, спр. 1, ч. 38, літ. А. л. 1—10.

тербурзького «Союзу боротьби», які повернулися після Архангельського заслання, — К. Норінський і В. А. Шелгунов¹.

У другій половині 1900 р. був організований соціал-демократичний гурток у Юзівці. Робота цього гуртка особливо розгорнулася з приїздом робітника А. Шестакова, який прибув із спеціальним завданням Донського Комітету РСДРП².

Зростаюча політична активність робітників країни і губернії пред'являла нові вимоги до соціал-демократичного руху. Тимчасом після I з'їзду ідейний розбід і організаційна розпорошеність партії ще більше посилювались.

В цей час в Катеринославській соціал-демократичній організації відбувалася боротьба між революційним і опортуністичним напрямками, що було тоді характерним для всіх інших організацій Росії. Ця боротьба проходила між Комітетом РСДРП і «Групою РСДРП», яка складалася з місцевої інтелігенції.

«Група РСДРП» боролася проти проваджуваного Комітетом РСДРП централізму і широкої масової політичної агітації³.

Сам Катеринославський Комітет також не уник загального стану ідейного розброду. Розбід позначився у ваганнях, характерних і для інших соціал-демократичних організацій Росії після I з'їзду партії. Вагання полягали в тому, що Катеринославський Комітет надав підтримку «Союзу російських соціал-демократів» за кордоном і Бунду у питанні про скликання у травні 1900 р. II з'їзду партії. Член цього Комітету І. Х. Лалаянц їздив спеціально у лютому 1900 р. до В. І. Леніна в Москву. Але В. І. Ленін цю ідею засудив, запропонував свій план створення пролетарської революційної партії нового типу⁴.

За планом В. І. Леніна, справу об'єднання партійних сил, збирання і виховання партійних кадрів, згуртування їх у загальноросійську бойову централізовану пролетарську партію з ясною марксистською програмою, революційною тактикою, єдиною волею і залізною дисципліною⁵ треба було розпочати із створення загальноросійської політичної газети. І таким центром стала організована В. І. Леніним газета «Искра».

Коливання Катеринославського Комітету виявилось у тому, що один з лідерів «економістів», Мартинов (Пікер), який прибув у Катеринослав на початку 1900 р., був прийнятий у першій половині 1900 р. до складу Комітету⁶.

Із архівних документів і спогадів Є. Н. Адамович відомо, що після спустошливих арештів 1900 р., які вирвали з організації

¹ И. Берхин, Луганская большевистская организация в период первой русской революции, ОГИЗ, 1947, стр. 13.

² Журнал «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 161.

³ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2, 1900, спр. 365, л. 55—58.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 448.

⁵ Див. «Пятдесят років Комуністичної партії Радянського Союзу», Київ, 1953, стор. 7.

⁶ «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 26.

100 чоловік, тільки влітку 1901 р. вдалося сформувати новий революційний Комітет. До його складу увійшли Є. Н. Адамович, В. А. Шелгунов, Костюшко-Валужанич, Будрін (Мальчинський), В. Таратута, А. В. Малишев і ін.¹

Робота Комітету у 1901 р. в основному зводилась до збирання революційних сил. Велику роль у налагодженні роботи Комітету відіграв В. А. Шелгунов, присланий «Искрой» у Катеринослав².

В. А. Шелгунов, маючи величезні організаторські здібності і будучи безпосередньо зв'язаний з робітниками по роботі на заводі, швидко встановив тісний зв'язок з широкими масами.

Є. Н. Адамович писала: «Робота оживала... Організація швидко зростала, і ми влаштовували великі збори»³.

В цей час організація прийняла структуру, відповідну до значного розвитку робітничого руху. На чолі стояв Комітет, створений шляхом кооптації найбільш теоретично підготовлених, витриманих і досвідчених товаришів. Потім ішов «Робітничий Комітет», організований також шляхом кооптації із найбільш підготовлених для цього робітників, які представляли різні райони. В цей час до складу «Робітничого Комітету» входив Н. Дроханов. Обидва були зв'язані між собою представниками. Комітет очолював всю роботу організації, керував агітаторами, постачав літературою, здійснював зв'язок з іншими містами. «Робітничий Комітет» організовував гуртки, займався агітацією, розповсюджував літературу, розширював зв'язки з робітничими масами. Потім йшли «районні ядра», які склалися із організаторів гуртків. В гуртках було по 5—7 чоловік⁴.

Ідейну спрямованість роботи знов створеного Комітету РСДРП характеризує листівка «До всіх катеринославських робітників». В ній Комітет РСДРП описував політичні демонстрації, які відбувалися в Росії, пояснював значення їх і закликав робітників готуватися до влаштування політичної демонстрації в день 1 Травня і в Катеринославі⁵. Крім того, Комітет РСДРП організував декілька зборів робітників з участю членів Комітету. На цих зборах був вироблений план демонстрацій в день святкування 1 Травня⁶.

Весною 1901 р. Катеринославський Комітет РСДРП розповсюдив значну кількість листівок і брошур. В числі їх була брошура і гектографована листівка «1 Травня 1901 р.», надрукована у друкарні «Южного рабочего» в кількості 2000 екземплярів⁷. У серпні 1901 р. Комітет РСДРП розповсюдив листівку

¹ Журнал «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 51.

² Там же, стор. 51—52.

³ Там же, стор. 52.

⁴ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., 1902, спр. 544, л. 1—14.

⁵ ЦДА СРСР, ф. 102, Д-VII, 1901, спр. 130, л. 9.

⁶ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., 1901, спр. 441, л. 1—2.

⁷ Див. журнал «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 52.

«До всіх робітників на пристанях і лісопильнях», в якій закликав робітників до боротьби з самодержавством і капіталістами, до влаштування гуртків і бойових кас¹.

12 жовтня 1901 р. Катеринославський Комітет РСДРП випустив листівку «До робітників заводу «Езау» з приводу побиття робітника, якого потім директор у відповідь на скаргу ще й звільнив за «бунтарство». Катеринославський Комітет у зв'язку з цим писав, що поки існує самодержавство, до того часу не справитися з капіталістами, а тому Комітет закликає робітників до влаштування зборів для обговорення «загального плану протесту і для організації тісного зв'язку всіх робітників»². У листівці «До всіх робітників на пристанях і лісопильнях» Комітет писав: «царський уряд завжди йшов пліч-о-пліч з нашими експлуататорами». Ця листівка закликала робітників не забувати злодіяння царизму: «Ми, робітники, не забудемо, як по розпорядженню царя-батюшки розстріляли наших беззбройних братів, їх дружин і дітей у Маріуполі, Лодзі, Домброве, у Ярославлі, Петербурзі, на Обуховському і ін. заводах...»³ Комітет, закликаючи робітників до боротьби за політичну свободу, вказував на необхідність повалення самодержавства.

Із спогадів Г. І. Петровського і архівних документів видно, що у 1901 р. у Катеринославській соціал-демократичній організації читали ленінську «Искру» і під її впливом йшла поживлена дискусія про ставлення до ленінської «Искры». Крім того, відомо, що восени ж 1901 р. на квартирі у Г. І. Петровського відбулися збори, де переважна більшість присутніх (12 із 15) висловились за визнання «Искры» своїм керівним органом⁴.

Під впливом закликів «Искры» зростали соціал-демократичні організації Росії, в тому числі і в Катеринославській губернії. Так, у 1901 р. виник соціал-демократичний гурток на металургійному заводі Донецько-Юр'ївського товариства у Слово-сербському повіті. Одним з його організаторів був машиніст електровоза К. Є. Ворошилов⁵. У тому ж 1901 р. був організований значний соціал-демократичний гурток на Щербинівському і Нелеповському кам'яновугільному рудниках. Його організаторами були Г. І. Петровський, що змушений був покинути Катеринослав, і відомий керівник страйку ткачів фабрики Морозова в місті Орехово-Зуєво в 1885 р.— П. А. Мойсеєнко⁶. В той же час була організована соціал-демократична група в Бахмуті⁷. В тому ж 1901 р. була організована соціал-демократична група

¹ Архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, 1901, інв. № 6493.

² ЦДА СРСР, ф. нелегальних видань, 1901, інв. 3505.

³ Архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, 1901, інв. № 6493.

⁴ Див. «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 55.

⁵ Див. журнал «Летопись революции», 1925, № 3, стор. 20.

⁶ Там же.

⁷ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., 1902, спр. 651, л. 3.

в Олександровську¹. Ці гуртки в тій або іншій мірі виникли при безпосередній допомозі Катеринославського Комітету.

Гурткам і групам, які виникали на території губернії, потрібна була допомога і керівництво, а Катеринославський Комітет через різні причини не міг цього забезпечити. Тимчасом в цьому була гостра необхідність. За організацію соціал-демократичної роботи в Донбасі взявся у 1902 р. іскрівський Донський Комітет РСДРП, на чолі якого тоді стояв С. І. Гусев (Драбкін)². Для керівництва і об'єднання розрізаних соціал-демократичних груп в Донбасі був створений у січні 1902 р. «Соціал-демократичний Союз Гірничозаводських робітників Півдня Росії»³. У жовтні 1902 р. «Союз» випустив своє перше друковане видання «До організованих товаришів», в якому об'явив про свою приналежність до РСДРП і висловив повну солідарність з маніфестом I з'їзду партії⁴.

Центральне місце в роботі «Союзу» займала друкована агітація. В кінці січня 1903 р. «Союзу» вдалося з допомогою Катеринославського Комітету РСДРП придбати потужні машини для друкарні, і з цього часу починається масова друкована агітація шляхом розповсюдження листівок⁵. За 1903 р. «Союз» випустив 25 листівок загальним тиражем біля 75 тис. екземплярів⁶. На початку 1903 р. відбулася нарада «Союзу» з Організаційним Комітетом по скликанню II з'їзду РСДРП. Після цього «Союз» став одержувати літературу від ОК, яку він розповсюджував серед робітників Донбасу⁷. У сферу впливу «Союзу» ввійшли важливі промислові повіти Катеринославської губернії — Сло-в'яносербський, Бахмутський і Маріупольський. Діяльність «Союзу» відіграла позитивну роль у розвитку і піднесенні соціал-демократичної агітації і пропаганди в Донбасі, вона сприяла росту і оформленню соціал-демократичних організацій у цьому гірничому і гірничозаводському районі. Ряд соціал-демократичних гуртків об'явили себе групами РСДРП. Це були гуртки: Луганський, Юзовський, Маріупольський, Бахмутський, Щербаківський і Алмазов-Юр'ївський⁸.

Однак у керівництві «Союзом» виявились у більшості своїй політично нестійкі люди (Мошинський, М. Балабанов)⁹. Вна-

¹ «На баррикадах 1905 г. в Александровске», изд. Запорожского окруж-кома КП(б)У, Запорожье, 1930, стор. 7.

² Див. журнал «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 158.

³ Див. Там же.

⁴ Див. И. Берхин, Луганская большевистская организация в период первой русской революции, ОГИЗ, 1947, стор. 17.

⁵ Див. журнал «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 158.

⁶ Див. «Доклады социал-демократических комитетов II съезда РСДРП», Держлітвидав, 1930, стор. 195.

⁷ Там же.

⁸ Див. И. Берхин, Луганская большевистская организация в период первой русской революции, ОГИЗ, 1947, стор. 18.

⁹ А. Шестаков до того часу змушений був виїхати із Донбасу.

слідок цього «Союз» визнав Організаційний Комітет, створений «Искрой», а потім у квітні 1903 р. визнав (хоч і з застереженням) «Искру» і «Зарю» своїми керівними органами і в той же час підтримував зв'язки з видними «економістами» — Мартиновим, Кричевським і ін. На II з'їзді партії всі делегати «Союзу» приєднались до меншовиків.

На підставі численних архівних документів можна зробити висновок, що майже всі місцеві соціал-демократичні групи Катеринославської губернії у 1903 р. були зайняті масовим випуском листівок. Особливо виділялась у цьому відношенні Луганська група, або, як вона деякий час називалась, «Луганський Комітет РСДРП»¹.

Соціал-демократичні листівки викликали все більший інтерес у робітників. Так, Маріупольська група РСДРП розповсюдила у 1903 р. на заводах «Никополь» і «Провиданс» листівку «Союзу» «Як шахтарі і заводські робітники боролися за свою свободу» в кількості 1000 екземплярів. З цієї кількості тільки 50 листівок потрапили в руки поліції².

Який вплив мали листівки на робітників і шахтарів видно із такого випадку, який мав місце в Маріуполі після розповсюдження у березні 1903 р. листівки «Союзу» «Павуки і мухи». Під впливом листівки група робітників, чоловік 20, вирішили потішитися над поліцією, яка ганялася за листівками. Із кореспонденції, надрукованої в «Искре», видно, що ці робітники заявили пристапу про бажання публічно розправитися з прокламацією. Вони принесли гвинтівку і пішли у степ у супроводі поліцейського розстрілювати прокламацію. У степу вони прикріпили прокламацію до дерева і приготувалися стріляти. Але в цей час хтось запитав, що це будуть робити. На це відповіли: «Будемо розстрілювати всіх павуків». Відповідь робітників призвела до наймовірного розгублення поліцейського. Замість висміювання робітниками соціал-демократичної листівки, як чекали поліцейські, — робітники познущались над поліцією³.

Цей інцидент показує, що робітники зрозуміли соціальний зміст прокламації, відкрито і сміливо показали представнику самодержавства свою тверду рішучість до боротьби з своїми гнобителями.

Під впливом ідей ленинської «Искры» в Катеринославській соціал-демократичній організації загострилась боротьба з опортуністичним напрямом. Восени 1901 р. частина членів «Робітничого Комітету» посилила свої напади проти централізму. Ці настрої вилились в форму боротьби «за виборність» або «призна-

¹ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., 1903, спр. 664, л. 9, див. також спр. 586, л. 143.

² Газета «Искра», № 40, 15 травня 1903 р.

³ Газета «Искра», № 38, 15 квітня 1903 р.

ченство»¹. Найбільш запеклим прихильником «виборності» був Н. Дроханов². Ця боротьба з опортунізмом, відомим під назвою «економізму», пізніше привела до розколу організації.

В 1902 р. в зв'язку з арештами вплив «економістів» у Комітеті зріс. Вони мали там більшість. Зрослий вплив «економістів» мав своїм наслідком участь Катеринославського Комітету в Білостоцькій конференції антискрівців.

Посилення впливу «економістів» створило сприятливі умови для домагання Закордонного Бюро Бунду на розповсюдження його впливу на єврейську частину складу Катеринославської соціал-демократичної організації.

Після розгрому «економістів» В. І. Леніним в його праці «Що робити?» вплив революційного напрямку в Катеринославському Комітеті РСДРП значно зріс. Про це свідчить той факт, що в кінці 1902 р. Комітет заявив про свою солідарність з «Искрой»³ і в той же час рішуче виступив проти сіонізму.

Боротьба проти єврейського буржуазного націоналізму була важливою тому, що Катеринославська губернія входила до складу так званої «черты оседлости», де єврейське населення становило значну частину населення міст в губернії. В одному Катеринославі було 39 тис. євреїв⁴. Основну масу єврейського населення становили дрібні кустарі, ремісники, приказчики і дрібні торговці. Серед них почали вести пропаганду сіоністи. Сіонізм— це реакційно-націоналістична течія. Сіоністи, подібно всім буржуазним націоналістам, закликали єврейську бідноту до класового співробітництва з буржуазією, протиставляючи єврейських робітників робітникам інших національностей.

Боротьба проти єврейського буржуазного націоналізму стала необхідною складовою частиною загальної боротьби за єдність пролетаріату незалежно від його національної приналежності. Ця боротьба набула особливо гострого характеру у 1902 р. Катеринославський Комітет випустив спеціальну листівку «До єврейських робітників м. Катеринослава»⁵. Він писав: «Недавні страйки євреїв-шевців, євреїв-кравців, євреїв-столярів, заготовщиків у нашому місті повинні були відкрити очі всім єврейським робітникам»⁶. Вони повинні були зрозуміти «...чого варта казка про єдиний і нероздільний єврейський народ — казка, розповсюджувана і підтримувана сіоністами. У нашому суспільстві,— писав далі Комітет,— яке роздирається на частини різними суперечливими інтересами, немає більш єдиного народу, немає

¹ «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под. ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 33.

² Н. Дроханов з 1905 р. став меншовиком.

³ «История Украинской ССР», Киев, 1953, стор. 622.

⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., книга XIII, стор. 143.

⁵ Архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППРС, 1902, інв. № 64698.

⁶ Не розбірливо, листівка пошкоджена.— К. М.

більше єдиної нації. Будь-яка нація тепер ділиться на два головних класи, які можна розглядати як дві окремі нації: на клас багатих, підприємців, капіталістів-експлуататорів і на клас експлуатованих — найманих робітників»¹. У цій же листівці Комітет на конкретних прикладах показав, що сіоністи є капіталісти-експлуататори, які нічим не відрізняються від експлуаторів інших націй. Разом з тим Комітет викривав націоналістичні погляди сіоністів, які проповідували ідеї вирішення всіх соціальних питань шляхом створення єврейської держави «...Сіоністи кличуть вас, євреї-робітники, в Сіон, закликають створити «єврейську державу» ...Російський народ, наприклад, уже багато віків живе на своїй землі, у своїй власній державі, ...але російський робітничий клас живе у своїй державі, на своїй власній землі, обездолений, бідний і безправний...» Комітет закінчував цю листівку висновком: «Для збереження і дальшого розвитку вашої національної культури вам потрібні, євреї-робітники, не нові митарства по білому світі в розшуках «єврейської держави», ...вам потрібні для цього вільні умови існування тут в країні»².

Ця листівка викликала бурю обурення закордонного Комітету Бунду, який стояв на позиції буржуазного націоналізму і проповідував з цих позицій сепаратизм у робітничому русі. Закордонний Комітет Бунду був особливо обурений тим, що Катеринославський Комітет жодного разу не згадав у своїй листівці про Бунд, в той час як останній вважав себе єдиним представником інтересів єврейських робітників. Закордонний Комітет Бунду образливо повчав Катеринославський іскрівський Комітет, що «єврейський пролетаріат склався у самостійну політичну партію Бунд»³.

В. І. Ленін взяв під захист Катеринославський Комітет і опублікував з цього приводу в «Іскре» свою спеціальну статтю «Чи потрібна самостійна політична партія єврейському пролетаріату?» В. І. Ленін писав, що нестача місця заважає відтворити цілком катеринославську прокламацію, а тому він обмежився оцінкою цієї прокламації, яка, за його думкою, була прекрасною прокламацією, яка пояснювала єврейським робітникам міста Катеринослава соціал-демократичне ставлення до сіонізму і антисемітизму⁴. В. І. Ленін, викриваючи суть місцевого буржуазного націоналізму, протиставив йому ідею класової боротьби пролетаріату: «Діло пролетаріату — тісніше згуртовувати якомога ширші маси робітників усіх і всяких національностей, згуртовувати для боротьби на якомога ширшій арені за демократичну республіку і за соціалізм»⁵.

¹ Архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, 1902, інв. № 64698.

² Архів інституту марксизму-ленінізму, 1902, інв. № 64698.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 6, стор. 285.

⁴ Там же, стор. 286.

⁵ Там же, стор. 283.

В той же час Катеринославський Комітет виступив проти соціалістів-революціонерів. Їх метод індивідуального терору був життєво небезпечним в момент розвитку масового робітничого руху. Він принижував і звужував масовий робітничий рух в боротьбі проти самодержавства, підмінюючи боротьбу народних мас боротьбою героїв-одинаків.

В. І. Ленін у статті «Революційний авантюризм», вміщеній у двох номерах газети «Искра»¹, показав, що соціалісти-революціонери ігнорують класову боротьбу, заважають її розвитку, відвертають революціонерів від організації партії робітничого класу, відвертають народні маси від боротьби їх із заклятим ворогом — самодержавством.

Під впливом ідей ленінської «Искры» Катеринославський Комітет почав боротьбу проти місцевих соціалістів-революціонерів, які пропагували свої погляди в листівках і організованих ними гуртках. Він опублікував у 1902 р. ряд статей проти індивідуального терору у своїй місцевій газеті «Летучий листок». Про це ж Комітет писав у декількох листівках, наприклад, в листівці з приводу жорстокого поводження з політичними в'язнями в тюрмі².

Це було викликано тим, що соціалісти-революціонери хотіли використати жорстоке поводження тюремної адміністрації з політичними в'язнями для організації актів індивідуального терору проти місцевих властей. Необхідність в цій листівці була настільки терміною, що Комітет надрукував її на гектографі, через зайнятість друкарні³. Пізніше Комітет випустив ще і спеціальну листівку під назвою «Хто підбурює до терору?». Частина цієї листівки була опублікована в «Искре»⁴. Ця боротьба тривала і в 1903 р., вона знайшла відображення і в листівці Комітету, випущеній до 1 Травня 1903 р.⁵

Комітет у 1902—1903 рр. провів декілька диспутів проти соціал-революціонерів. Такий диспут відбувся 22 липня 1902 р.⁶ У лютому 1903 р. Комітет провів збори інтелігенції Катеринослава. На зборах була обговорена доповідь члена Комітету «Про тактику народовольців і сучасного революційного руху»⁷. Ця агітація була важлива тому, що мали місце випадки терористичних актів з боку робітників.

На початку 1903 р. у Катеринославську соціал-демократичну організацію приїхали колишні іскрівці Цідербаум, Віленський, Малкін і ін., які ввійшли до складу Комітету, спустошеного новими арештами і вимушеними переїздами в інші міста⁸. Знову

¹ Газета «Искра», № 23, 1 серпня 1902 р., № 24, 1 вересня 1902 р.

² ЦДІА СРСР, ф. нелегальних видань, 1902, інв. № 3622.

³ Там же, ф. 102, ОВ, 1902, спр. 9, ч. 48, л. 3—6.

⁴ Газета «Искра», № 20, травень 1902 р.

⁵ Архів марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, 1903, інв. № 31708.

⁶ ЦДІА СРСР, ф. 102, ОВ, 1902, спр. 9, ч. 48, л. 7—8.

⁷ Дніпропетровський облдержархів, ф. Зс., 1903, спр. 24, л. 3.

⁸ Дніпропетровський облпартархів, «Партхроніка», 1903, стор. 52.

сформований Комітет почав боротьбу за іскрівський напрям. В цій боротьбі він зустрів впертий опір з боку низових ланок організації ремісників, очолюваних «економістами» Брагинським і Белявським¹.

Іскрівський напрям знов сформованого Комітету видно з листа Комітету в редакцію «Искры» від 7 березня 1903 р., в якому він писав, що новий Комітет різко виступав проти демократизму і розпустив робочий центр². Про іскрівський напрям цього Комітету свідчить той факт, що Катеринославський Комітет був в числі перших комітетів, які визнали до 1 лютого 1903 р. виняткову ініціативу Організаційного Комітету по скликанню II з'їзду РСДРП³. Таке визнання було особливо важливим, бо в створеному за ініціативою В. І. Леніна на нараді соціал-демократичних комітетів у листопаді 1902 р. в Пскові Організаційному Комітеті переважну більшість становили іскрівці⁴.

Про іскрівський напрям роботи цього Комітету свідчить факт арешту 8 квітня 1903 р. сходки пропагандистів у кількості 10 чоловік, які були захоплені під час читання «Искры». На сходці був член Комітету «Валентин» (Цідербаум)⁵. Про іскрівський напрям Комітету свідчить і характер його друкованих листівок. Так, на початку 1903 р. в листівці, випущеній з приводу царського маніфесту від 26 лютого 1903 р., в якому самодержавство, налякане могутнім рухом робітників і селян, змушене було для заспокоєння народних мас виступити хоч би з обіцянками «удосконалити державний лад», Катеринославський Комітет писав: «Товариші! Ніякі підкопи і хитромудрощі уряду ні на хвилину не сколихнуть нашої рішучості боротися із сучасним політичним ладом»⁶. В цій листівці Комітет повідомляв про розправу самодержавства з робітниками і селянами в Полтавській і Харківській губерніях, у Ростові і Тихорецьку, в Батумі, Баку, Тифлісі і Златоусті. У березні місяці Комітет випустив листівку з приводу березневої демонстрації в Ростові на Дону і закликав «катеринославських робітників допомогти ростовським пролетаріям»⁷.

Ця революційна лінія знов сформованого Катеринославського Комітету у справі виховання робітників посилювала гостроту боротьби за перемогу іскрівського спрямування в роботі Катеринославської соціал-демократичної організації на початку 1903 р. Характер боротьби набрав такої гостроти, що «економісти» Брагинський і Белявський 29 березня 1903 р. захопили підпільну друкарню іскрівського Комітету, створили свій Комітет РСДРП і випустили листівку, в якій оголосили себе Катерино-

¹ Дніпропетровський облпартархів, «Партхроника», 1903, стор. 52.

² Журнал «Пролетарская революция», 1928, № 8, стор. 60.

³ Газета «Искра», № 34, 15 лютого 1903 р.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 97.

⁵ ЦДА СРСР, ф. МЮ, 1903, спр. 16589, л. 1.

⁶ Архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, 1903, інв. № 31705.

⁷ ЦДА СРСР, ф. нелегальних видань, 1902, інв. № 8054.

славським Комітетом і єдиним представником соціал-демократичної організації Катеринослава¹.

Для посилення позицій Катеринославського іскрівського Комітету ОК РСДРП послав агента «Искры» — вірного соратника В. І. Леніна, полум'яного революціонера і талановитого організатора — Р. С. Землячку (Треїліну). Вона прибула в організацію на початку квітня 1903 р. Про гостру боротьбу Катеринославського Комітету з опортуністами писала Землячка 6 квітня 1903 р. Одеському іскрівському Комітету, до якого вона звернулася за допомогою людьми і грошима². Гострота боротьби іскрівців з «економістами» в Катеринославській соціал-демократичній організації весною 1903 р. видна з листа Землячки від 14 квітня 1903 р., в якому вона просить негайної і енергійної допомоги Катеринославському Комітету з боку ОК РСДРП³.

Допомога повинна була виразитися в першу чергу у випуску листівки за підписом ОК, яка б викривала дезорганізаторські дії «економістів» і відновлювала повноваження іскрівського Комітету. Землячка писала: «опозиція днями випустила ряд листівок за підписом Комітету, необхідно щоб Оля⁴ відкрито стала на нашу сторону. Ми вирішили заготовувати спростування за підписом Олі. Повторюю... втручання зараз Олі у місцеві справи повинно бути рішучим і не терпить відкладання... Відповідайте негайно: тут кожна хвилина дорога». У цьому ж листі Землячка просила: «...Пришліть як можна скоріше гроші... Зробила позичку для Акуліни»⁵.

Цей уривок з листа цілком очевидно свідчить про вкрай напружений етап боротьби з «економістами», яка мала місце на початку 1903 р. в Катеринославі. Дійсно, «Искра» через ОК надала Катеринославському Комітету енергійну підтримку. Вона виразилась у посиленні професіоналів-революціонерів (Вілонов), у надісланні друкованих видань і в моральній підтримці. ОК РСДРП прислав свою згоду на випуск листівки за його підписом, в якій підтвердив повноваження Катеринославського іскрівського Комітету РСДРП як єдиного керівника соціал-демократичної організації Катеринослава⁶.

Крім того ОК РСДРП надав допомогу Комітету надсиланням листівок. Про це свідчать розповсюджені листівки за підписом ОК РСДРП. Так, наприклад, в ніч на 18 квітня (1 травня за старим стилем), 29 квітня 1903 р. по місту і частині території губернії (ст. Понютино) були розповсюджені листівки під назвою

¹ Дніпропетровський облпартархів, «Партхроніка», 1903, стор. 58.

² Журнал «Красный архив», 1933, № 4, стор. 50–51.

³ «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 388.

⁴ Умовна назва Організаційного Комітету РСДРП.

⁵ Умовна назва підпільної друкарні.

⁶ «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 388, 393.

«Перше травня» в кількості 1000 екземплярів¹. Про масштаби допомоги ОК РСДРП іскрівському Комітету можна судити по кореспонденції з Катеринослава, надрукованій у «Искре», про те, що за час з січня по квітень 1903 р. Комітет випустив і розповсюдив листівок своїх і ОК РСДРП в кількості 15—16 тисяч екземплярів². Про результати цієї допомоги уже 23 квітня 1903 р. Землячка писала в ОК РСДРП: «...потроху із опозиції переходять до нас. Акуліна діє. Першотравневі листівки ОК РСДРП розповсюджені вдало»³.

Про зміцнення іскрівського напрямку в Катеринославській соціал-демократичній організації свідчить той факт, що іскрівський Комітет у квітні 1903 р. прийняв рішення «Про солідарність з усіх питань програми, тактики і організації із поглядами «Искры» і «Зари» і про визнання «Искры» і «Зари» своїми керівними органами»⁴. Судячи з листа агента «Искры» Землячки від 22 квітня 1903 р., можна припустити, що це рішення прийняте в середині квітня 1903 р. Землячка писала: «днями послано заяву Комітету»⁵. Про зміцнення іскрівського напрямку у Катеринославській соціал-демократичній організації говориться і в архівних документах. Так, начальник Катеринославського охоронного відділу (КОВ) телеграфно повідомив у Департамент Поліції 23 липня 1903 р., що «...Протягом останнього тижня були 4 сходки іскрівців. Ця організація тепер єдина багата літературою. Популярність, число послідовників зростає»⁶.

Боротьба Катеринославського іскрівського Комітету з опортуністами і перемога іскрівського напрямку були одночасно підготовкою Катеринославської соціал-демократичної організації до II з'їзду РСДРП. Делегатами на II з'їзд були послані Віленський і Малкін, долишні активісти-іскрівці, і кандидатом — Землячка. На II з'їзді партії Віленський виступав під псевдонімом Ленського, а Малкін — Орлова⁷. Обидва делегати на II з'їзді приєднались до більшовиків⁸. Вони взяли активну участь в роботі з'їзду, виступаючи за іскрівський напрям. Наприклад, при обговоренні питання про причини незапрошення на II з'їзд Воронежського Комітету вони виступили з різкою критикою антиіскрівської лінії, яка проводилась до з'їзду цим Комітетом⁹.

При вирішенні питання про право участі у роботі з'їзду

¹ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., 1903, спр. 615, л. 3—26.

² Газета «Искра», № 37, 1 квітня 1903 р.

³ «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 388—389.

⁴ Газета «Искра», № 40, 15 травня 1903 р.

⁵ Архів інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, 1903, інв. № 28252.

⁶ Дніпропетровський облдержархів, ф. 3с., 1903, спр. 35, л. 10.

⁷ «Протоколы II съезда РСДРП», вид. «Прибой», 1924, стор. 366.

⁸ Там же.

⁹ «Протоколы II съезда РСДРП», Москва, 1932, стор. 42—43.

«Соціал-Демократичного Союзу гірничозаводських робітників Півдня Росії» було створено третейський суд. До складу суду увійшли обидва делегати Катеринославського Комітету, які висловились за участь «Союзу» у роботі з'їзду, і «Союз» був запрошений на з'їзд¹. При обговоренні на з'їзді питання про літературну групу «Южного рабочего» делегат Катеринославського Комітету Орлов запропонував резолюцію про розпуск «Южно-го рабочего». Ця резолюція була прийнята з'їздом із незначними поправками². Другий з'їзд партії приділив велику увагу Катеринославській соціал-демократичній організації. Так, 6 серпня на вечірньому засіданні було заслухано доповідь про діяльність Катеринославської соціал-демократичної організації³.

Зростаючому молодому робітничому рухові Росії, в тому числі і в Катеринославській губернії, потрібно було керівництво партії, яка повела б його по шляху сміливої, послідовно-революційної боротьби проти царизму і капіталізму, на боротьбу за диктатуру пролетаріату, по шляху, на який закликав В. І. Ленін.

II з'їзд партії, який відбувався з 17 (30) липня по 10 (23) серпня 1903 р., створив у Росії дійсно марксистську партію на ідейних і організаційних началах, вироблених ленінською «Искрой». «З'їзд уперше в історії міжнародного робітничого руху після смерті Маркса і Енгельса прийняв революційну програму, в якій висувалось як основне завдання — боротьба за диктатуру пролетаріату»⁴. На II з'їзді розгорнулась жорстока боротьба навколо програмних і організаційних принципів побудови партії. В цій боротьбі учасники з'їзду розділилися на революційну частину РСДРП — більшовиків на чолі з В. І. Леніним і опортуністичну частину РСДРП — меншовиків. З цього з'їзду більшовизм існує, як течія політичної думки і як політична партія⁵.

Із спогадів В. Ногіна видно, що Катеринославський Комітет РСДРП восени 1903 р. після одержання інформації про роботу з'їзду рішуче приєднався до більшості з'їзду. З першою інформацією про роботу II з'їзду в кінці листопада 1903 р. приїжджав представник новообраного ЦК — більшовик С. І. Гусев (Драбкін), який активно боровся на з'їзді за лінію В. І. Леніна. Після обговорення доповіді Комітет прийняв рішення про приєднання до лінії більшості з'їзду⁶.

Розкол іскрівців на II з'їзді партії, утворення революційної більшості і опортуністичної меншості посилює боротьбу в партії.

¹ «Протоколы II съезда РСДРП», Москва, 1932, стор. 42.

² «Протоколы II съезда РСДРП», вид. «Прибой», 1924, стор. 280.

³ «Протоколы II съезда РСДРП», Москва, 1932, стор. 351.

⁴ «Пятдесят років Комуністичної партії Радянського Союзу», Київ, 1953 р., стор. 7.

⁵ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 8.

⁶ Див. «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 369.

Ця боротьба ще більш загострилась після II з'їзду. Меншовики з усіх сил намагались зірвати рішення II з'їзду партії і захопити центри партії.

Засобом боротьби проти партії меншовики обрали дезорганізацію всієї партійної роботи. Вони створили таємно від партії свою антипартійну фракційну організацію на чолі з Мартовим, Троцьким і Аксельродом і звідси почали атаку на партію. Для завоювання соціал-демократичних організацій на свою сторону меншовики розіслали представників у місцеві організації. З цією метою восени 1903 р. у Катеринослав приїжджали видні меншовики В. К. Розанов, Р. С. Гольберштадт («Ольга»), Шнеерсон («Ерема»), В. А. Вановський і ін. Всі вони, як пише в своїх спогадах відомий меншовик В. Левицький (брат Мартова), приїхали і зайнялись виключно згуртуванням і вербуванням меншовиків. Але жодному з них не вдалося проникнути в Катеринославський Комітет¹.

Восени 1903 р. ЦК РСДРП, після ряду наполегливих вимог В. І. Леніна, розіслав, нарешті, по Комітетах повідомлення про II з'їзд партії, який нещодавно відбувся². Катеринославський Комітет негайно обговорив це повідомлення ЦК і виніс рішення. Це рішення комітету викладене в листі із Катеринослава від 9 грудня 1903 р. за підписом «Матвія» у Київ Д. І. Набоковій. В ньому написано, що «на одному з останніх засідань прийнята така резолюція: К. К. висловлює свою солідарність з усіма постановами з'їзду, підкоряється в усьому центральному уставом, обраним з'їздом, запрошує об'єднатися і висловлює свій докір всяким дезорганізаторським намаганням, які порушують цілісність і єдність роботи»³.

Таким чином, Катеринославський іскрівський Комітет після II з'їзду партії став комітетом більшовицьким.

Послідовна і принципова боротьба сприяла дальшому розповсюдженню і зміцненню впливу революційного напрямку в соціал-демократії. Це знайшло своє відображення у донесенні начальника Катеринославського охоронного відділу від 11 грудня 1903 р. Він писав: «у зв'язку з тим, що протягом значного проміжку часу не проводилася ліквідація гуртків місцевого неблагонадійного елемента, революційна діяльність у місті Катеринославі прийняла досить значні розміри, і з числа інших місцевих протиурядових гуртків по своїй злочинній діяльності і чисельності найбільш виділялась Катеринославська група РСДРП на чолі із своїм Комітетом»⁴.

У відповідь на це донесення надійшла шифрована телеграма

¹ Див. В. Левицький, За четверть века, т. 1, ч. 2, стор. 196.

² Див. В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 148, 403.

³ «История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1923, стор. 410.

⁴ Див. ЦДА СРСР, ф. 102, Д-VII, 1904, спр. 265, л. 3.

директора Департаменту Поліції Лопухіна від 5 січня 1904 р.: «Вживіть всіх заходів до швидкої ліквідації соціал-демократичного комітету»¹. Обшуки і арешти були проведені вночі 17 січня 1904 р. Про розміри цього нальоту можна судити по шифрованій телеграмі начальника КГЖУ у Департамент Поліції. «Сімнадцятого ліквідували групу демократів міста і повіту, обшукано 59 осіб, арештовано 23... Взято комітет, приналежності друкарні»². Жандарми взагалі любили похвастатися перед начальством, але на цей раз соціал-демократична організація дійсно понесла тяжкі втрати. Із складу Комітету залишилась одна С. І. Гопнер³.

Новий Комітет довго не міг сформуватися, а потім, сформувавшись, змушений був витратити багато часу і сили на налагодження зв'язків і всієї роботи⁴. У зв'язку з цим соціал-демократична робота на деякий час була послаблена. Як видно із спогадів А. Фабричного і Бранденбургського, робота в цей період була в усній пропаганді в гуртках і на невеликих замиських сходках і в друкованій агітації шляхом розповсюдження листівок⁵. Член Комітету — А. Фабричний характеризує цей період роботи так: «Літо і осінь 1904 р. були у Катеринославі періодом мирної підпільної роботи невеликого революційного гуртка інтелігентів»⁶.

У зв'язку з наближенням 1 Травня (18 квітня за старим стилем) були проведені нові арешти, про які начальник КГЖУ писав, що «в ніч на 13 квітня ліквідував нагляд організації демократів, проведено 14 обшуків, арештовано 9»⁷. В дійсності обшуків було не 14, а 17⁸.

Часті арешти вкрай гальмували роботу Катеринославського Комітету, але не припиняли її. Найскладнішим при таких частих арештах було збереження єдиного ідейного спрямування у роботі Комітету. Із спогадів А. Фабричного, Бранденбургського і архівних документів видно, що навіть при такому частому поновленні складу Комітету у його активу, Комітет до кінця 1904 р. залишився більшовицьким⁹. Після квітневих арештів у складі Комітету була С. І. Гопнер, А. Фабричний. У відповідь на прохання С. І. Гопнер допомогти людям Південно-Руський центр, який був у Одесі, прислав Бранденбургського, якому було нака-

¹ ЦДІА СРСР, ф. 102, Д-VII, 1904, спр. 265, л. 8.

² ЦДІА СРСР, ф. 102, Д-VII, спр. 265, л. 45.

³ Див. «Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1905—1906 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1924, стор. 6.

⁴ Там же, стор. 6—8.

⁵ Там же, стор. 6—12.

⁶ Там же.

⁷ ЦДІА СРСР, ф. 102, Д-VII, 1904, спр. 265, л. 46.

⁸ Там же, стор. 115—116.

⁹ «Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1905—1906 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1924, стор. 8—12.

зано не допускати в Комітет меншовиків. Потім до складу Комітету увійшов «Костянтин» (Микола Мандельштам), який прибув з Риги¹.

У цей час боротьба в партії з кожним днем загострювалась. Цьому в значній мірі сприяли дії Плеханова. В. І. Ленін у листі до Г. М. Кржижановського на початку лютого 1904 р. писав про це становище в організації. «Заплутана справа страшенно. Плеханов пішов до мартовців і в Раді тисне нас. Рада висловила бажання, щоб ЦК поповнився (у № 58 «Искры» це друкується). Рада дала право редакції розсилати агентів і одержувати літературу для поширення»².

За таких умов тільки рішучі заходи могли покласти кінець кризі. Такою мірою могло бути тільки негайне скликання з'їзду партії. В. І. Ленін, як закордонний член ЦК, писав у ЦК РСДРП у Київ: «По-моєму, тепер треба 1) зняти бучу в комітетах проти ЦО з найбільш воєнними резолюціями; 2) полемізувати в листках комітетів з ЦО; 3) ухвалювати в комітетах і друкувати на місці резолюції про з'їзд;...»³.

Як видно з копії резолюції Катеринославського Комітету, яка була захоплена у червні 1904 р. під час арешту члена Комітету «Валеріана» (Скрипника), Комітет 27 лютого 1904 р. прийняв рішення відповідно до вказівок В. І. Леніна. В резолюції Комітету писалось: «У зв'язку з існуючими конфліктами всередині партії, які все більш загострюються і ведуть до зменшення згуртованості партії і перешкоджують їй здійснити виступаючі тепер перед нею величезні завдання, Катеринославський Комітет одногослосно постановив висловити свою впевненість у безумовній необхідності третього з'їзду і вимагає, щоб центральні установи вжили всіх заходів до скликання його у можливо більш близькому майбутньому». Резолюція також вимагала змінення напрямку ЦО партії «Искры»⁴. Послідовна боротьба Катеринославського Комітету за революційну лінію в партії відображена і в листі члена цього ж Комітету робітника Н. Є. Вілонова до В. І. Леніна⁵.

Внутріпартійна боротьба у Катеринославській організації відзначена у донесенні начальника Катеринославського охоронного відділу від 23 жовтня 1904 р. Він писав: «З часу одержання резолюції 2-го закордонного з'їзду представників соціал-демократичних організацій серед членів місцевого соціал-демократичного Комітету почалась сильна розбіжність, яка виявилася у таких суперечках, які відбулися і на II закордонному з'їзді»⁶.

¹ «Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1905—1906 гг.», под ред. М. А. Рубача, Екатеринослав, 1924, стор. 11—12.

² В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 194.

³ Там же.

⁴ Дніпропетровський облдержархів, ф. 2с., 1904, спр. 894, л. 15.

⁵ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 7, стор. 120—121; див. також т. 34, стор. 175—177.

⁶ ЦДА СРСР, фонд. 102, ОВ, 1904 р., спр. 5, ч. 6, літ. А, л. 228—229.

У цьому ж донесенні відзначено, що Катеринославський Комітет стояв на позиціях більшості II з'їзду: «в останній час переважним числом комітетських діячів було вирішено приєднатися до думки більшості, таке рішення і було прийняте остаточно на одному із останніх комітетських засідань, викладено у вигляді особливої резолюції і відправлено в ЦК»¹.

Нове обговорення питання про ставлення до рішень II з'їзду партії восени 1904 р. було викликане Декларацією ЦК РСДРП, яка закликала до перемир'я з меншовиками. Цей заклик ЦК викликав рішучий протест Катеринославського Комітету. Він писав у своїй резолюції від 26 вересня 1904 р.: «Декларація ЦК, яка закликає нас, місцеві Комітети партії, до примирення з меншовиками, опортуністична по суті і є непримиренним протиріччям партійному статуту... Ми рішуче відвертаємо пропозицію примирення з меншістю і вимагаємо скликання III з'їзду»².

Це рішення Комітету викликало різкий протест з боку опортуністів з соціал-демократичних гуртків міського району Катеринослава. Вони писали: «Ми, катеринославські організатори міського району, вітаємо примиренську політику ЦК... і висловлюємося проти III з'їзду...» і далі — «Ми рішуче висловлюємося проти III позачергового з'їзду і протестуємо проти Катеринославського Комітету, який послав дві резолюції з вимогами III позачергового з'їзду (1 червня і 26 вересня)»³.

Ця резолюція переконливо показує опортуністичне спрямування частини активу міського району, де були зібрані ремісничі соціал-демократичні робітники, які раніше прибули з Віленської, Вітебської губерній і в минулому були зв'язані з бундівською організацією.

Боротьба за революційну чистоту лав партії примусила Комітет більш ретельно підходити до відбору нових членів у партію. Архівні документи свідчать про те, що Катеринославська соціал-демократична організація перестала приймати до своїх лав дуже молодих, або таких, які своєю невтриманістю дискредитували б партію⁴.

Про прагнення Комітету до створення революційної, боєздатної організації, відповідно з рішенням II з'їзду партії, свідчить думка, яка зародилася восени 1904 р., про утворення бойових дружин. Так, у середині жовтня 1904 р. на сході соціал-демократичних робітників Катеринослава виникла думка про створення бойових дружин для захисту робітничих зборів від нападу поліції. Ця думка була схвально прийнята всіма присутніми⁵. Це ж питання обговорювалося на засіданні Комітету, яке відбулося 16 листопада 1904 р. у будинку № 26 по Гім-

¹ ЦДІА СРСР, фонд 102, ОВ, 1904 р., спр. 5, ч. 6, літ. А, л. 228—229.

² Там же, стор. 231—232.

³ ЦДІА СРСР, ф. 102, ОВ, 1904, спр. 5, ч. 6, літ. А, л. 281.

⁴ Там же, л. 227.

⁵ Там же.

назичній вулиці¹. Таким чином, у ході розвитку класової боротьби і росту класової свідомості пролетаріату зростала його організованість у справі боротьби проти самодержавства і капіталістів. Цьому зростанню сприяла своєю діяльністю соціал-демократична організація.

Ця послідовно революційна лінія Катеринославського Комітету визначила його місце в числі комітетів і організацій, які вперто боролися за партію революційного пролетаріату. Так, уже у серпні 1904 р. В. І. Ленін називає Катеринославський Комітет в числі перших 10 комітетів, які зажадали скликання III з'їзду партії². Представник Катеринославського Комітету РСДРП брав участь у серпні 1904 р. на нараді 22-х у Швейцарії, де було прийняте рішення про безпосередню підготовку III з'їзду партії³. У вересні ж представник Катеринославського Комітету брав участь на конференції Південних Комітетів більшості (Одеса, Катеринослав, Миколаїв), яка висловила бажання створити організаційний Комітет для скликання III з'їзду партії⁴. Восени 1904 р. Катеринославський Комітет увійшов у об'єднання більшості, яке за ініціативою В. І. Леніна створило Бюро Комітетів Більшості по скликанню III з'їзду партії⁵.

Із усього сказаного видно, що Катеринославський Комітет брав активну участь у боротьбі за створення дійсно революційної партії пролетаріату, за негайне скликання III з'їзду партії, щоб ліквідувати кризу в партії.

Підводячи підсумки дослідженню питання про діяльність Катеринославського Комітету РСДРП, можна зробити висновок, що боротьба революційного і опортуністичного напрямів у російській соціал-демократії в 1900—1904 рр. привела до перемоги революційного напрямку, до перемоги шляху, на який закликав В. І. Ленін. Катеринославський Комітет після II з'їзду рішуче примкнув до більшовиків і послідовно боровся проти опортунізму меншовиків і примиренства з ним. Катеринославський Комітет наполегливо і послідовно боровся за скликання III з'їзду для розв'язання партійної кризи. Борючись за підготовку III з'їзду партії, Катеринославський Комітет прагнув до створення партії, здатної повести робітничий клас на здійснення завдань майбутньої буржуазно-демократичної революції в Росії, а в дальшому — на завоювання диктатури пролетаріату.

Ця перемога революційного напрямку в Катеринославській соціал-демократичній організації сприяла революційному вихованню робітників губернії, забезпечувала підготовку їх до наступної революції.

¹ ЦДА СРСР, ф. 102, ОВ, 1904, спр. 5, ч. 6, літ. А, л. 281.

² Див. В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 210.

³ Там же, стор. 188, 405.

⁴ Там же, стор. 219, 406.

⁵ Там же, стор. 219, 406.

І. В. ХАЗАН,

ст. викладач

З ДОСВІДУ РОБОТИ КЛАСІВ З ВИРОБНИЧИМ НАВЧАННЯМ СШ № 62 м. КРИВОГО РОГА

XX з'їзд КПРС відзначив, що політехнічне навчання в школах здійснюється дуже повільно. В накресленій з'їздом програмі дальшого розвитку системи комуністичного виховання значне місце посідають питання політехнізації. Вони ставляться так, щоб перебудувати навчальну програму шкіл у бік більшої виробничої спеціалізації, дати учням ґрунтовну загальну освіту і разом з тим підготувати їх до практичної діяльності, щоб випускники шкіл, як зазначив товариш К. Є. Ворошилов у промові на XX з'їзді партії, не лякалися «свіжого вітру новобудов».

Школи нашого міста, виконуючи історичні рішення XX з'їзду КПРС, вже домоглися перших успіхів. Насамперед підвищилась якість викладання основ наук. Значно глибше учні знайомляться з науковими основами виробництва в процесі вивчення фізики, хімії, біології, математики, креслення, а також електротехніки, машинознавства. Переважна більшість шкіл має діючі майстерні, обладнані за допомогою шефів — промислових підприємств Кривбасу.

Серед заходів політехнічного навчання все більшого значення набуває організація класів з виробничим навчанням у школах Радянської України. З 1955/56 навчального року вони працюють і в середніх школах № 10 і 62 м. Кривого Рога. В 1956/1957 навчальному році кількість класів з виробничим навчанням в школах міста значно збільшується. Такі класи матимуть ще 12 середніх шкіл. Учні оволодіватимуть професіями слюсарів, фрезерувальників, теслярів, токарів. Значну увагу звернено на підготовку робітників провідних гірничих професій, як, наприклад, кріпильників (СШ № 71), слюсарів по ремонту шахтного устаткування (СШ № 62) та ін.

Певний досвід роботи 8 та 9 класів з виробничим навчанням нагромадила СШ № 62. Вона добилася кращих показників

успішності з загальноосвітніх предметів та виробничої практики.

Узагальненню досвіду роботи класів з виробничим навчанням в цій школі і присвячується дана стаття.

І. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ КЛАСУ З ВИРОБНИЧИМ НАВЧАННЯМ

Відкриваючи у 1955/1956 навчальному році клас з виробничим навчанням, дирекція школи разом з керівними працівниками рудоуправління імені ХХ партз'їзду насамперед вирішила організаційні питання. Було погоджено, що учні будуть оволодівати професією слюсаря по ремонту шахтного устаткування. Рудоуправління виділило хорошу базу для виробничого навчання — електромеханічні майстерні (ЕММ).

Успішно розв'язавши організаційні питання, дирекція школи розгорнула роз'яснювальну роботу серед восьмикласників та їх батьків.

«Учні! Ваш патріотичний обов'язок — стати до лав трудівників нашого індустріального Кривбасу!»

«Навчання в такому класі — честь для радянського учня!» — під такими лозунгами проводили бесіди вчителі.

Проведені дирекцією збори показали величезний інтерес батьків та учнів до налагодження трудового виховання. Але на зборах були випадки, коли окремі батьки висловлювали думку про те, що учням, мовляв, ще рано процювати — «хай ми починали рано трудитися, — говорили ці батьки, — а їм цього не треба».

Батьки відмінниці навчання Олені Єжової в листі на ім'я директора школи писали про це пізніше так:

«Відверто кажучи, ми, батьки, були проти переходу дочки в клас з виробничим навчанням. Нам здавалося, що вона не зуміє поєднати роботу з відмінним навчанням. Але практика показала, що це побоювання було безпідставним».

Навчатися в цьому класі побажало багато учнів. Однак не обійшлося без того, що окремі батьки забороняли дітям переходити в цей клас, вишикали між ними гострі суперечки. І все ж значна частина батьків схвально поставилась до навчання їх дітей у класі з виробничим навчанням.

На добровільних началах було укомплектовано в 1955/1956 навчальному році 8 клас з виробничим навчанням. В поточному 1956/1957 навчальному році він продовжує свою роботу, а також створено новий 8 клас за таким же профілем.

Комплектування цього 8 класу пройшло легше. Це пояснюється передусім тим, що радянські люди, глибоко вивчаючи історичні рішення ХХ з'їзду КПРС, зрозуміли, яке велике зна-

чення має подолання відриву навчання від життя, зміцнення зв'язку школи з виробництвом. Хорошою конкретною агітацією були величезні успіхи нашої славної молоді в боротьбі за високі врожаї на цілинних землях, в будівництві промислових підприємств у східних районах країни та Донбасу. Все це запалює школярів, кличе до героїчної праці на благо народу. Під впливом цих могутніх факторів змінюють свої погляди на працю дітей і батьки.

Класи з виробничим навчанням — це звичайні за віком учнів класи. Поряд з юнаками, навчаються в них і дівчата. У 9 «а» класі навчається 16 хлопців та 11 дівчат — діти гірників, рудникової інтелігенції. До класу приймалися учні незалежно від того, чи навчалися вони на «5», «4» або «3». Дехто з учителів мав намір укомплектувати ці класи лише з учнів, які навчалися на трійки. З цього приводу виникло немало гарячих дискусій. Колектив школи у комплектуванні класів з виробничим навчанням керувався марксистсько-ленінським положенням про необхідність поєднання навчання з виробничою працею для виховання повноцінних громадян соціалістичного суспільства. Адже тільки при цій умові можна всебічно виховати підростаюче покоління. Отже, виробнича праця потрібна для кожного учня незалежно від його знань.

В класах з виробничим навчанням є певна кількість хлопців та дівчат, які мають намір після закінчення десятирічки вступити до вузу. Але ясно одне — ким би вони не стали в майбутньому, їм добре допоможуть прищеплені трудові навички. Безумовно, вищі учбові заклади одержать значно краще поповнення, ніж тепер. Тому слід, на наш погляд, ширше ставити питання про мету і завдання класів з виробничим навчанням.

Вони повинні давати підготовлене поповнення для промисловості, сільського господарства, а також середнім професійним та вищим учбовим закладам з відповідного профілю. І цілком поділяючи думку щодо статті газети «Правда» «Школи робочей і сільської молодежи»¹, де йдеться про надання пільг випускникам цих шкіл при вступі в середні професійні та вищі учбові заклади, ми висловлюємо побажання, щоб такі ж пільги мали випускники середніх шкіл, які проходили виробниче навчання, якщо вони вступають до вузів з відповідного профілю.

II. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ

В електромеханічних майстернях, де проводиться практичне виробниче навчання, довелося збільшити кількість робочих місць, пристосувати їх до росту кожного учня окремо. Керів-

¹ Передова газети «Правда» від 13. XI 1956 р.

ництво практикою доручили кваліфікованим спеціалістам — інженеру т. Невструєву та майстру т. Калюжному, які самі працюють безпосередньо в майстернях.

Робітники охоче допомагають учням. Бригада слюсарів на чолі з т. Пирожком, яка систематично перевиконує норми на 130—150%, знаходить час, щоб допомогти учням в набутті ними необхідних знань та навичок у слюсарній справі.

Робочий день в ЕММ закінчується в 17.00. Після цього керівники практики готують для учнів виробничі завдання і матеріали. Рівно о 18-й год. починають працювати школярі. Залежно від характеру одержаного завдання вони працюють індивідуально або бригадою на чолі з учнем — кращим виробничником.

Треба сказати, що ми не використовуємо ще в достатній мірі шкільні майстерні для потреб виробничого навчання по тих професіях, по яких це можливо. Майже вся навчальна програма з виробничої практики по підготовці слюсарів у 8 класі (перший рік навчання) може бути вивчена та закріплена на базі шкільної майстерні. Таку організацію першого року виробничого навчання має намір тепер здійснити колектив СШ № 33 (директор школи — заслужений учитель республіки Ф. Ф. Романенко), де є добре обладнані майстерні.

Учні 9 класу СШ № 62 продовжують у 1956/1957 навчальному році вивчення теорії слюсарної справи та беруть безпосередню участь у ремонті шахтних механізмів, зокрема породонавантажувальної машини «ПМЛ-5» та електромоторів. Розбирання, складання окремих вузлів машини, її ремонт — все це сприяє розширенню політехнічного кругозору учнів.

В минулому році спостерігався розрив між теоретичним та практичним виробничим навчанням. Учні ще не вивчали по теорії «ПМЛ-5», а їм вже треба було її ремонтувати. У восьмикласників виникло багато незрозумілих питань. Життя підказало, що цей недолік треба усунути, однак повністю цього ще не зроблено.

Ми приєднуємось до думок, викладених у статті т. Назимова «Школьник в цехе»¹ в тій частині, де йдеться про зв'язок теорії та практики виробничого навчання. У зв'язку з цим виникає цілий ряд питань про характер зв'язку теорії та практики виробничого навчання, а також основ наук та виробничого навчання. Чи можливо ознайомити учня з усім тим, що він зустріне на виробництві? Здається, що ні. Не маючи на увазі дати відповідь на ці важливі питання, звертаємо увагу на такий характерний факт. В електромеханічних майстернях учні спостерігали, як робітники, користуючись голкою та ниткою, встановлюють полярність полюсів статорних обмоток електромотора. На наступному уроці фізики учні запитали про це вчи-

¹ И. Назимов, Школьник в цехе, «Литературная газета» від 25. X 1956 р.

теля, який, базуючись на знаннях учнів, одержаних ще у 7 класі, пояснив дане явище. Отже, перебування на виробництві підштовхує до глибокого вивчення основ наук. Вчителям, особливо фізики, треба дуже багато працювати над собою, щоб задовольнити потреби виробничого навчання.

Для тіснішого зв'язку теоретичного та практичного виробничого навчання бажано, щоб викладання теорії та загальне керівництво виробничим навчанням здійснювала одна і та сама людина, як цього добилися в СШ № 10.

Виходячи з умов школи, в якій старші класи працюють в другу зміну, та умов базового підприємства, в СШ № 62 було вирішено для виробничого навчання відвести три дні по 2 год. Учні в ці дні мають 4 уроки з загальноосвітніх предметів, після чого: один день 2 год.— теорія виробничого навчання, яка проводиться за класноурочною системою, а інші два дні по 2 год.— практичне виробниче навчання. В СШ № 10 на виробниче навчання відведено за розкладом один робочий день на тиждень. Такі самі організаційні форми мають місце також і в інших містах і селах республіки¹. Яка з них все-таки більше відповідає завданням навчально-виховної роботи школи та виробничого навчання?

З приводу цього поділимося деякими спостереженнями, маючи на увазі, що: по-перше, вибір тієї або іншої організаційної форми виробничого навчання залежить не тільки від школи, а й від базового підприємства, його специфіки, кількості верстатів, змін, завантаженості керівників практики; по-друге, виробниче навчання не повинно порушувати загального повсякденного режиму учня, школи.

Ми вважаємо, що там, де є можливість, треба дотримуватись тієї організаційної форми виробничого навчання, яка дозволяє рівномірно розподілити його по окремих днях тижня (через день 2 год.), яку введено в розклад і яка не порушує режиму шкільного життя учня. Такий розподіл краще впливає на закріплення набутих умінь та трудових навичок школярів. Ми також спостерігали, що учні, які проходять виробниче навчання один день на тиждень, з'являються наступного дня на заняття, як після вихідного дня. Можливо це є однією з причин деяких порушень дисципліни, які на жаль, ще трапляються в 9 «а» класі з виробничим навчанням в СШ № 10.

Якість виробничого навчання, його виховне значення в значній мірі залежить також від наявності достатньої кількості робочих місць. Вибираючи те чи інше підприємство як базове, треба звернути особливу увагу на те, чи є там змога забезпечити учнів верстатами, матеріалами, дати їм можливість практично оволодіти професією.

¹ В. Г. Лук'яненко, Більше уваги роботі класів з виробничим навчанням, журн. «Радянська школа», 1956, № 9, стор. 39—42.

В деяких школах нашого міста виробниче навчання не дає ще повного ефекту і перш за все тому, що учні не завантажені на виробництві весь час корисною роботою. Вони більше спостерігають, ніж працюють (СШ № 10) ¹.

Учні 8 «а» та 9 «а» класів СШ № 62 раціонально використовують свій час в майстернях рудника. Це привчає до організованості. За весь час виробничого навчання тут не було пропусків без поважних причин.

Якість виробничого навчання залежить також від того, яке взагалі воно посідає місце в навчально-виховній роботі школи.

В СШ № 62 питанням політехнізації приділяється значна увага. Добре обладнано фізичний кабінет, який забезпечує широке проведення експериментів та демонстрацій на уроках, лабораторних робіт. Вчителі проводять екскурсії, вимірювальні роботи на місцевості. Школа має гарну пришкольню ділянку.

Вчителі і раніше наводили приклади з виробничого оточення, знайомили учнів з чудовою гірничою технікою під час екскурсій.

Введення ж виробничого навчання вимагає, щоб ця робота була постійною, глибокою та творчою. Тепер кожний учитель дисциплін політехнічного циклу повинен на уроках задовольняти і виробничі інтереси учнів — розкривати по мірі сил та можливостей наукові основи також і тих виробничих процесів, з якими учні зустрічаються на підприємстві.

Відвідування автором даної статті уроків фізики показало, що учні класу з виробничим навчанням свідоміше засвоюють навчальний матеріал тому, що в них більше життєвих спостережень, набутих в трудовому процесі. Так, на уроці по темі «Похила площа. Важіль. Домкрат» школярі в ході закріплення програмного матеріалу наводили багато прикладів з своєї виробничої практики. Учень Кашинський розповів, як користувався домкратом під час ремонту породонавантажувальної машини, а учень Потапенко — про те, як закріпити деталь в лещатах, та інші приклади. В паралельному ж класі учні хоч і зрозуміли матеріал, але наведені ними приклади не були такими конкретними і, за деяким винятком, безпосередньо не пов'язувалися з виробництвом.

Відвідуючи учнів під час їх роботи в майстернях, вчитель фізики т. Рабінович зробив перевірку їх знань з цього навчального матеріалу. Учні його засвоїли не лише теоретично, а й набули певного вміння та навичок. І в цьому, безсумнівно, одна з переваг виробничого навчання.

На уроці фізики в 9 «а» класі по темі «Лінійна та кутова швидкість обертального руху» учитель при поясненні спирався на вивчене учнями з теорії та практики виробничого навчання.

¹ Йдеться лише про виробниче навчання на протязі навчального року. Літня виробнича практика в цій школі проведена значно краще.

Він розкрив фізичну основу обертання свердел різних діаметрів у свердильному верстаті та шестерень різних діаметрів в породоуламтжувальній машині.

Для закріплення ставились і такі питання:

У якого з свердел (тонкого чи товстого) зовнішня частина обертається з більшою швидкістю?

Яке з них буде робити більше обертів? У якого з них буде менший період обертання? Однакова чи різна кутова швидкість свердел різного діаметра?

На всі ці питання переважна більшість учнів давала вірні і, головне, глибокі відповіді. Дев'ятикласники також наводили приклади напрямую швидкості при обертальному русі, з якими вони зустрічалися на виробництві (заточка інструментів тощо).

Таким чином, учитель намагався на уроці розкрити учням наукову основу цілої низки питань техніки, з якими ті зустрічаються на виробництві. Для поглибленого засвоєння фізики він вміло використав знання, здобуті школярами в процесі виробничого навчання.

Отже, зв'язок між викладанням основ наук та теорії і практики виробничого навчання треба розглядати як процес взаємозв'язку. Це досягається тоді, коли вчителі предметів політехнічного циклу добре обізнані з виробництвом, на якому вчать їх вихованці, а викладачі теорії виробничого навчання — з програмами предметів політехнічного циклу.

Про якість знань фізики в 9 «а» класі свідчить також проведена в I чверті 1956/1957 навчального року контрольна робота. Учні розв'язували дві задачі на визначення ваги тіла, що обертається, та лінійної швидкості. Для порівняння наслідків контрольної роботи ми наводимо дані класу з виробничим навчанням та паралельного класу. Слід врахувати, що фізику викладає в обох класах один і той же вчитель, а також те, що ці класи мають різну кількість тижневих годин з фізики.

Наслідки контрольної роботи можуть бути зведені в таку таблицю:

Клас	Кількість учнів	Кількість тижневих годин з фізики	Оцінки з контрольної роботи				
			5	4	3	2	1
9 „а“ клас з виробничим навчанням	27	3	9	9	6	3	1
9 „б“ клас без виробничого навчання	24	4	9	2	7	6	—

Звичайно, не можна робити остаточних висновків по одній контрольній роботі, але слід погодитися з учителями, що знан-

ня учнів класу з виробничим навчанням не лише кращі за оцінками, а й тим, що мають більш свідомий, активний характер.

Значну увагу приділяє виробничому навчання вчитель математики т. Барабанова Н. А. На уроках математики учні розв'язують задачі виробничого змісту. Звертається увага на свідоме розуміння результатів. Ось, наприклад, школярі одержали відповідь, що діаметр деталі дорівнює 100 мм. Вчитель говорить: покажіть кожний, що це за деталь? Перші спроби восьми- і дев'ятикласників свідчили про те, що окомір учнів дуже слабо розвинений. Тепер вчитель систематично працює над усуненням цієї хиби.

Вчитель при кожній нагоді підкреслює практичне знання теорем, формул.

Розпочали роботу в напрямі зв'язку викладання з виробничим навчанням вчителі хімії, креслення.

Як видно, вчителі СШ № 62 прикладають багато зусиль, щоб виконати рішення XX з'їзду КПРС про перебудову програми школи в бік більшої виробничої спеціалізації.

Помітно виріс інтерес учнів школи до техніки. В СШ № 62 систематично демонструються науково-популярні та технічні фільми — «Двигуни внутрішнього згоряння», «Електротранспорт», «Польот на місяць» та багато інших, якими школу охоче забезпечує Дніпропетровський обласний інститут удосконалення вчителів.

В школі регулярно працює радіовузол. 9 «а» клас видає стіннівку «Знання — сила», в якій висвітлюються новини техніки. Поліпшили роботу також технічні гуртки.

Керівництво школи, педагогічний колектив розуміє, що це тільки початок. Розроблено докладний план, яким передбачено встановлення більш тісного зв'язку між викладанням основ наук та трудовою діяльністю учнів. Серед цих заходів — взаємовідвідування вчителями уроків фізики, математики, креслення та теорії виробничого навчання, відкриті уроки з теорії виробничого навчання. Викладач теорії виробничого навчання включився в роботу методоб'єднання. Батьківський комітет намітив заслухати інформацію керівника практикою учнів інженера т. Невструєва та ряд інших заходів.

III. ЗМІНИ У ВИХОВНІЙ РОБОТІ КЛАСУ В ЗВ'ЯЗКУ З ВИРОБНИЧИМ НАВЧАННЯМ

Досвід СШ № 62 переконує, що учні класів з виробничим навчанням працюють у звичайних умовах і їх не слід ставити в якісь особливі умови. Як і раніше, вони виконують громадські доручення. Половина учнів 9 «а» класу має загальношкільні доручення, 6 учнів класу — члени комітету ЛКСМУ школи.

Учні класу беруть активну участь в суспільнокорисній праці — обладнують фізичний кабінет, виготовляють в електроме-

ханічних майстернях рудника інструмент для шкільної майстерні. За досягнення найбільших успіхів у збиранні макулатури клас нагороджено почесною грамотою.

Значним авторитетом користуються в школі спортсмени класу. Вони займають перше місце з баскетбола, волейбола. В I чверті 1956/1957 навчального року проведено змагання з шахів на першість класу. Хороший почин був підхоплений іншими класами. А згодом вже відбулися змагання на першість класів з шахів. Наведені факти говорять про те, що учні даного класу благотворно впливають й на інших школярів, ведучи їх за собою.

Виробниче навчання допомагає ліквідувати неправильні взаємостосунки, які мали місце серед окремих старшокласників. Деякі хлопці цього класу з недовір'ям ставились до участі дівчат у фізичній праці. Але після того, як Вишневська, Єжова та інші дівчата стали працювати краще за окремих хлопців, зникли всякі сумніви. Діти не тільки краще пізнаються в труді, але праця допомагає їх правильно виховувати. Ось показовий приклад.

Інженер Невструєв запропонував учениці М. підмести приміщення цеху. Дівчина «згоріла» від сорому. Роботу вона виконала, але кожную хвилину оглядалася, чи з неї ніхто не сміється. Кожен робітник, учень-практикант, зайняті своєю роботою, з задоволенням спостерігали за її старанною роботою. Так у свідомості формується поняття, що не треба цуратись буденної праці, що вона потрібна, бо допомагає людям краще жити, працювати.

Як повідомляють батьки, учні і раніше допомагали в домашньому господарстві. Тепер вони це роблять свідоміше, охоче, з почуттям обов'язку. А деякі дівчата навіть стали займатися ремонтом побутових приладів. Учениця Москалець Л., наприклад, відремонтувала електроутюг, керогаз, учениця Хабарова — своє ліжко.

Мати Л. Москалець заявила:

«Я впевнена, що, якби Лариса не вчилася в класі з виробничим навчанням, вона ніколи не взялася б за цей ремонт».

Учні даного класу стали більше поважати працю інших людей. 9 «а» клас — єдиний по школі, який має лише п'ятірки за санітарний стан. Серед учнів класу виникла думка краще прибрати кімнату, де вони вчать. Дирекція школи підтримала цю ініціативу. Немає сумніву, що це намагатимуться зробити й інші класи.

Виховне значення виробничої праці полягає в тому, що воно дає учням можливість відчутти ціну трудових зусиль, які прикладають їх батьки, щоб створити матеріальні цінності. Підвищується авторитет батьків. Зростає виховна роль не тільки школи, але й сім'ї.

Виробниче навчання вносить істотні зміни в систему виховної роботи класу. Значної сили набирає вплив виробничого

колективу. Учні 9 «а» класу вносять свій вклад у виробництво продукції електромеханічних майстерень. Відставання того чи іншого цеху вони сприймають як своє відставання. І хоча соцзмагання серед учнів ще не оформлено (а це недолік), вони все ж беруть активну участь у змаганні всього колективу. Тут виступає на перший план виховання ділом. Як вчить В. І. Ленін, тільки в праці разом з робітниками та селянами можуть бути виховані справжні комуністи.

Всі учні вивчили і успішно склали заліки з техніки безпеки. Керівники практики, робітники ретельно слідкують за тим, щоб учні дотримувались цих вимог. Кожне порушення гостро засуджується, стає предметом колективного обговорення. Отже, виникають нові дисциплінуючі фактори.

Деякі зміни внесено в структуру учнівського комітету класу. Обрано відповідального за виробниче навчання. На зборах він звітує про свою роботу. Чотирьох учнів обрано бригадирами. Учні чергують не тільки в школі, а й на виробництві. Бригадирів слід переобирати через кожні 3—4 місяці, як це робив у виховних закладах А. С. Макаренко. Лише за такої умови, підкреслювали Н. К. Крупська і А. С. Макаренко, вони зможуть розвинути свої організаторські здібності, бо «Ще більше вправлення організаторських здібностей,— як зазначав А. Макаренко,— відбувається в самому цеху під час роботи»¹.

Враховані недоліки в організації виробничого навчання в минулому навчальному році, коли не було встановлено персональної відповідальності за слюсарний інструмент, яким користувались учні. Тепер у класі виділено з числа школярів інструментальника. Кожен учень має свій куточок у шафі, а інструмент — порядковий номер. Отже, всі знають, чий він. Це зроблено інженером т. Невструєвим після того, як він прочитав «Педагогічну поему».

На жаль, в багатьох статтях про роботу класів з виробничим навчанням навіть не згадується спадщина радянської школи та педагогіки з цього питання.

Говорячи про вплив трудових факторів на виховання колективу класу, треба відзначити, що вони розширюють коло питань, які вирішує колектив класу: збільшується кількість постійних доручень, зростає актив і сила виховного впливу колективу на окремих його членів.

Незважаючи на те, що учні цього класу працюють напружено, в СШ № 62 не знижують вимог щодо проведення політінформацій, бесід. Їх лише наблизили до потреб класу та виробництва.

Учні класу навчилися цінувати час: керівники практики ознайомили їх з нормами, розцінками. Школярі стали більш зібраними, серйозними.

¹ А. С. Макаренко, т. 5, «Радянська школа», 1954, стор. 185.

Фізична праця добре впливає на працездатність учнів. За свідченням директора школи, вчителів більшість учнів — хлопців та дівчат за час навчання в даному класі підвищила свою успішність. 70% учнів 9 «а» класу встигає на «4» і «5».

За літню практику 1956 р. дев'ятикласникам було нараховано значну суму грошей. Це фонд всього класу, за рахунок якого наступного літа буде організовано туристський похід.

ІV. ВЧИТЕЛІ, БАТЬКИ, УЧНІ ПРО ВИРОБНИЧЕ НАВЧАННЯ

Про виховне значення виробничого навчання розповідають самі учні, їх батьки, вчителі.

Учениці 9 «а» класу СШ № 62 пишуть в листі до міської газети «Червоний гірник».

«Робота на виробництві допомагає нам краще зрозуміти фізичні та хімічні явища, які ми вивчаємо в школі»¹.

В своєму листі вони гаряче дякують колективу електромеханічних майстерень за допомогу в оволодінні професією слюсаря. Особливо цікавим є лист в міську газету учня 9 «а» класу з виробничим навчанням СШ № 10 Тищенко С. Він пише: «Мене сповнює хвилююча мрія бути токарем-швидкісником. Таким, як один з найкращих на Криворіжжі токар заводу «Комуніст» т. Потапов, як передовий у Радянському Союзі токар-новатор т. Афанасьєв.

Ці мрії часто приходять до мене, коли я працюю біля токарного верстака. Вони заохочують мене до ґрунтовного вивчення фізики, хімії, математики — предметів, тісно пов'язаних з виробництвом»².

Висловлювання самих учнів стверджують правильність і доцільність введення виробничого навчання, переконливо свідчать про впевненість учнів у тому, що на кожній ділянці соціалістичного життя можна принести користь своїй Вітчизні.

Автором даної статті була розроблена анкета, в якій перед батьками ставились питання, пов'язані з навчанням їх дітей в класах з виробничим навчанням.

З 15 одержаних відповідей батьків учнів СШ № 62 не було жодної, в якій говорилося б про перевантаженість школярів у зв'язку з введенням виробничого навчання. Ось що пише головний інженер управління «Південсантехмонтажу» т. Григораш:

«Я і моя дружина вважаємо, що навчання нашої дочки Олі в класі з виробничим навчанням має позитивний вплив на її ставлення до праці, до виробу професії.

Виробниче навчання не перевантажує її. Навпаки, воно до-

¹ Газета «Червоний гірник» від 14. X 56 р.

² Там же.

помагає навчанню в школі, вносячи в повсякденне життя різноманітність. Це тим більше важливо для Олі, яка багато читає художньої літератури. Оля пишається своїм класом і роботою на виробництві. Ми, батьки, вітаємо таке навчання»¹.

Про відсутність перевантаження учнів у зв'язку з виробничим навчанням повідомляють в листах також батьки учнів Хабарової (мати — рахівник), Зуб, мати якого вчителька, та інші батьки.

Отже, практика виробничого навчання розсіяла побоювання, що учні даних класів будуть перевантажені. Насправді, виробниче навчання при належній організації допомагає їм легше перенести те перевантаження навчальною роботою, яке взагалі має місце в школі і про яке вже довгий час веде розмову наша промадськість.

Робота класів з виробничим навчанням обговорювалася на засіданні батьківського комітету СШ № 62. Член батьківського комітету інженер Євтихнев позитивно оцінив роботу класів з виробничим навчанням, висловив думку про необхідність охоплення таким навчанням переважної більшості, якщо не всієї кількості учнів. Разом з тим він звернув увагу на те, що робота класного керівництва в цих класах вимагає значно більшої затрати часу, зусиль, а тому і повинна оплачуватися по-іншому.

Голова батьківського комітету т. Островський сказав: «Ми рухаємося по неходженій стежці. Я вважаю, що підвищення успішності в 9 «а» класі знаходиться в залежності від їх участі у виробничій праці».

Домогосподарка т. Кононова, два сини якої навчаються у класі з виробничим навчанням, зазначає:

«Я, як мати, дуже вдячна Радянській владі, що вона ще раз потурбувалася про наших дітей».

З кожним днем стає менше тих, хто вичікує, що з цього вийде. Факти, на жаль, свідчать, що маловірів більше в школі, ніж за її межами. Є ще серед керівників шкіл такі, яким більше до вподоби «тихе життя».

Радянські люди, глибоко усвідомлюючи рішення XX з'їзду КПРС, розуміють, яку велику користь принесе нашій країні нове поповнення робітничого класу і колгоспного селянства, що увіллється в трудові колективи після закінчення середньої школи. В цьому суть одного з визначних історичних процесів, який відбувається на наших очах.

Велика армія радянських трудівників поповнюється людьми, які покликані підняти на вищий рівень продуктивність праці, що є найголовнішим, найважливішим для остаточної перемоги нового ладу. Ось чому ми повністю підтримуємо дум-

¹ Зберігається в матеріалах кафедри педагогіки Криворізького державного педінституту.

ку директора СШ № 62 т. Барабанової Н. А., яка писала, що «виробниче навчання 9 «а» класу свідчить про необхідність його організації не в окремих, а в усіх старших класах середніх шкіл, тільки з різних кваліфікацій»¹.

Цього настійно вимагає життя. Взяти б такий факт. За останні два роки одну з шкіл нашого міста закінчило приблизно 150 юнаків та дівчат. З них у вузах і технікумах продовжують навчання більше 60 чол., працює на виробництві не більше 40 чол., а майже 50 випускників — ніде не працює, вештається без діла.

Так, у цьому році до Криворізького педагогічного інституту складали вступні іспити чимало юнаків та дівчат, які ще у 1953 р. або 1954 р. закінчили школу, але ніде не працювали.

Виробниче навчання допомагає учням знайти місце у житті, вони сміливо дивляться на своє майбутнє, у них широкі перспективи. В школах нашого міста в цьому році поширюється й інша форма підготовки до практичної діяльності — це гуртки, в яких учні знайомляться з професіями лаборантів-хіміків (СШ № 60, 8), майстрів-шевців (СШ № 60) та ін.

Всі матеріальні витрати беруть на себе підприємства, які зацікавлені в підготовці спеціалістів. Таким чином, у нас поширюється й та форма підготовки до самостійного життя, яка рекомендована АПН РРФСР. На наш погляд, на даному етапі треба розвивати обидві форми підготовки до практичної діяльності. Зрозуміло, що класи з виробничим навчанням дають змогу більш організовано проводити цю роботу, не дуже переважуючи учнів.

Досвід української педагогічної думки та практики знаходить схвалення вчителів інших союзних республік. Вчитель А. Тоїсов з міста Джалал-Абад, Киргизької РСР, який відвідав Україну, зазначає, що це «можна зробити і у нас»².

Радянська школа, готуючи дітей до самостійного трудового життя, набагато підвищує свій авторитет у народі.

Політехнічне навчання — одна з багатьох переваг радянської системи виховання над капіталістичною системою, де не може бути й мови про вільний вибір професій.

Немає сумніву, що радянська школа при допомозі широкої громадськості з честю виконає це завдання, як виконувала його на всіх етапах розвитку нашої соціалістичної держави.

¹ «Червоний гірник» за 14. X 1956 р.

² Газета «Знамя коммунизма» за 30 травня 1956 р., місто Джалал-Абад.